

Slovensko v prelomovom období rokov 1929 – 1935¹

Alena Bartlová

Politický a ekonomický vývoj na Slovensku, ako aj život jeho obyvateľov ovplyvnila na prelome 20. a 30. rokov dvadsiateho storočia hospodárska kríza, označovaná prívlastkami „veľká, najničivejšia, celosvetová“. Jej sprievodné javy ovplyvnili život slovenského obyvateľstva rovnako pod strechami honosných veľkomestských víl, v moderných, už po vojne postavených mestských činžiakoch, ako aj vo najvzdialenejších a najbiednejších vidieckych či kopaničiarskych drevenicách.

Hospodárska kríza ukončila ekonomický rozmach badaťelný v druhej polovici 20. rokov najmä v ekonomicky najvyspelejších západoeurópskych i zámorských krajinách. Oficiálny začiatok krízy sa spája s krachom na newyorskej burze v dňoch 24. – 29. októbra 1929. V skutočnosti sa príznaky krízy prejavovali, napríklad v textilnom priemysle a v produkcii či odbyte niektorých potravinárskych priemyselných odvetví (napríklad cukru), už od polovice 20. rokov. Mimoriadne hospodárske problémy sa odzrkadlili nielen do vnútornej ekonomiky štátov, ale negatívne vplývali aj na medzinárodný obchod, skomplikovali sféru zahranično-politických vzťahov, ako aj vnútropolitický život zasiahnutých krajín. Nielen počiatky krízy, ale v podstate celý jej priebeh nadobudol v každej krajine osobitné črty. Súviseli predovšetkým s konkrétnym stavom ekonomiky jednotlivých štátov na konci 20. rokov, s ich odkázanosťou na dovoz surovín, nevyhnutných pre priemysel aj ďalšie odvetvia hospodárstva, so závislosťou hospodárstva každej krajiny od exportu priemyselných aj poľnohospodárskych produktov a podobne. Hospodárska kríza zasiahla menej tie štáty, ktoré neboli príliš závislé od vývozu svojej produkcie – čiže tie, ktoré mali dostatočne silné kúpyschopné obyvateľstvo a najmä modernú, kvalitnú štruktúru hospodárstva, zameraného na vnútornú spotrebu.

Na celom svete bola veľká kríza na prelome 20. a 30. rokov najrozsiahlejším krízovým javom v dovtedajšom vývoji svetovej ekonomiky. Postihla všetky štáty a postupne zasiahla aj všetky odvetvia ich hospodárstva. Rozvrátila s veľkými problémami po 1. svetovej vojne obnovované a budované medzinárodné obchodné vzťahy. Vznik a vývoj krízy, s jej ničivými sprievodnými javmi, prehĺbil ekonomickú diferenciaciu medzi jednotlivými štátmi.

Zápas o získanie nových trhov, sprevádzaný súčasne úsilím vlád a podnikateľov o colné uzavretie a zosilnenie autarktívne uzavretého vnútorného trhu, rozpútali hospodársku

¹ Štúdia vznikla na základe výskumu, ktorý umožnil projekt APVV – 51 – 017105 s názvom Slovensko v 20. storočí.

vojnu všetkých proti všetkým. Hospodárska kríza priniesla so sebou nielen krach liberalistických princípov voľnej súťaže, bezbrehej a neobmedzenej výroby, ale v každej krajine vyvolala aj nevyhnutnosť štátnych zásahov do hospodárstva, ktoré nadobudli v každej z nich rozdielny charakter a chronologickú postupnosť. Na rôznych stretnutiach štátnikov a národohospodárov sa začali čím ďalej tým častejšie prejavovať názory o výhodnosti štátom riadeného hospodárstva podľa vopred dôsledne preskúmaných spotrebiteľských potrieb, sformovaných do dlhodobých plánov. Národohospodári a štátnici, ktorí propagovali systém plánovaného hospodárstva, nadobúdali presvedčenie, že sledovaním záujmov spotrebiteľov a následným usmerňovaním výroby podľa požiadaviek obchodu, zabránia vytvoreniu prebytočných zásob rôznych tovarov na vnútroštátnom a medzinárodnom trhu, a tým vylúčia vznik ďalších hospodárskych kríz, predovšetkým ich ťaživých sprievodných javov, akým bola rastúca nezamestnanosť.² Dlhodobý priebeh krízy a problémy s presadením metód spoločne riadeného hospodárstva sa stali dôkazom toho, že v európskych štátoch nebola v tom období situácia zrelá nielen na jednotný postup rôznych podnikateľských skupín pri likvidácii krízových javov v konkrétnych štátoch, tobôž nie v rámci dohodnutej nadnárodnej spolupráce.

K autorom, ktorý nielen vo svojej krajine, ale i v zahraničí udával tón pri hľadaní východísk z krízových problémov a sám priamo načrtával možnosti pri formovaní štátoregulačných zásahov, patril predovšetkým anglický ekonóm – praktik a súčasne profesor politickej ekonómie na Kings' College v Cambridge J. M. Keynes. Preslávil sa svojimi článkami, publikovanými pod názvom *The Means of Prosperity* a následnou monografiou, v ktorej sumarizoval svoje názory na protikrízové opatrenia *Obecná teória zamestnanosti, úroku a peňazí*.

Delegácie európskych štátov sa schádzali a vymieňali si skúsenosti na rôznych stretnutiach, ktoré organizovali jednotlivé sekcie Spoločnosti národov, Briandova komisia Európskej únie, agrárnicke združenie, známe pod názvom *Medzinárodné agrárne bureau* (Zelená internacionála) a ďalšie. Tak ako národohospodári, aj politickí predstavitelia jednotlivých štátov dospeli postupne k názoru, že kríza má skutočne svetový charakter a nie je možné likvidovať ju lokálne (v rámci jednej európskej krajiny), ale celoplošne, spojením odborných aj politických síl a spojením viacerých štátov na kontinentálnom, či regionálnom princípe. Tieto myšlienky sa na európskej pôde stali významným impulzom k vzniku

² Stručne vyjadril názor na konečné ciele štátneho hospodárskeho plánu minister sociálnej starostlivosti Dr. Ludwig Czech na zasadaní predsedníctva vlády: „jehož hlavním cílem by bylo obstarání práce a spravedlivé rozdělení její mezi pracující“. (Protokol zo zasadania československej vlády 15. 9. 1932, Národní archiv Praha, Fond PMR, kart. 4390.)

projektov Paneurópy, bloku podunajských krajín, medzinárodného spojenia agrárnych politických strán a podobne. Do cesty týmto integračným aktivitám sa stavali nielen rôzne chaotické a zavádzajúce teórie, ale predovšetkým rastúci nacionalizmus, ktorý nachádzal živnú pôdu na celom európskom kontinente a čím ďalej tým viac komplikoval vývoj medzinárodných vzťahov. Našiel vyústenie v krajných nacionalistických prejavoch, v činnosti fašistických iniciatív a strán a tým sa stal automaticky prekážkou akýchkoľvek spoločných celoeurópskych protikrizových riešení. Mimoriadne zbedačenie Nemecka vytváralo živnú pôdu na šírenie ideológie komunizmu, nacionalizmu, a rastúceho antisemitizmu. Kulmináčnym či určujúcim momentom pre uplatnenie týchto a ďalších podobných –izmov sa stalo volebné víťazstvo národno-socialistického politického smeru v Nemecku, reprezentovaného nástupom Adolfa Hitlera 30. januára 1933 do kresla ríšskeho kancelára. Hitlerov príchod do tejto vysokej funkcie povzbudil vzopnutie nacionalistickej vlny a agresivity nielen v samom Nemecku, ale aj v ďalších európskych krajinách. Negatívne ovplyvnil vývoj medzinárodných vzťahov v období nasledujúceho desaťročia a napokon vyústil do vzniku 2. svetovej vojny. Demokratický charakter, ústavný a parlamentný systém si napriek rastúcim ekonomickým i vnútropolitickým problémom z európskych štátov v čase rokov hospodárskej krízy uchovávali Francúzsko, Anglicko Holandsko, Švajčiarsko, Belgicko, severské krajiny a Česko-Slovensko.³ V Č-SR našli mimoriadne ekonomické problémy odraz vo vnútropolitickom živote najmä v tom, že urýchlili ostrejšiu, vyhranenejšiu orientáciu a diferenciáciu politických strán. Spôsobili, že v rámci jednotlivých politických smerov sa aj navonok otvorenejšie ukázalo, že politické strany nie sú homogénne celky, ale skladajú sa z viacerých profesionálno-sociálnych, generačných a iných skupín. Vyvolali v stranách rast politickej aktivity, ktorý sa preniesol aj na pôdu parlamentu, vlády a ďalších reprezentatívnych inštitúcií štátu. Z politického tieňa museli vystúpiť mnohé politické osobnosti, predstavitelia kultúry, národohospodári, aj podnikatelia prinútení verejne prezentovať svoj postoj k danej situácii, názor na východisko z krízy a napokon aj osobnú odvalu, prípadne ochotu pomôcť „svojou hrivnou“ k likvidácii ťažkých problémov do ktorých sa dostali – bez vlastného pričinenia – ich spoluobčania.

Politické reprezentácie štátov a s nimi spolupracujúci podnikatelia, finančníci či národohospodári hľadali protiopatrenia proti prejavom hospodárskej krízy napríklad v prehodnocovaní obchodných zmlúv s inými štátmi, v prijímaní, spevnení či iných

³ Refrát ministra zahraničných vecí Dr. E. Beneša o stave medzinárodnej situácie a vývoji medzinárodných vzťahov na zasadaní československej vlády 10. 9. 1930. Z protokolů schůzí. 11. československé vlády (2. Udržalovy) Edice vybraných pasáží, Machatková R.-edit. Praha, Národní archiv, 2002, s.79.

spôsoboch novelizácie zákonných opatrení, častejšími a razantnejšími vstupmi štátnych a samosprávnych inštitúcií do riadenia hospodárskeho života, aj organizovaním rôznych tzv. pomocných akcií. Snažili sa nájsť najmä východisko z katastrofálnej nezamestnanosti miliónov ľudí. Ťažké sprievodné javy hospodárskej krízy podnietili vedcov a štátnikov z rôznych krajín, aby hľadali východisko aj v uplatnení celkom nových riešení (napríklad v budovaní pracovných kolónií pre mladých nezamestnaných). Kríza vyvolala rôzne aktivity aj priamo v radoch obyvateľstva a v občianskych spolkoch, či najrôznejších združeniach. Ich urýchlené podporné akcie, zbierky šatstva či jednorazové potravinové výpomocné „dobročinnosti“ (napríklad na Vianoce) síce dočasne, na krátky čas, pomohli prežiť menšej skupine spoluobyvateľov v konkrétnej lokalite, ale v žiadnom prípade neriešili ich dlhodobé existenčné problémy. Možno ich hodnotiť skôr ako akcie humanitné než ekonomické. Upevňovali v obyvateľoch vedomie spolupatričnosti aj spoločnej zodpovednosti za chod štátu a životných podmienok jeho obyvateľov.

Na Slovensku, podobne ako v celej Č-SR, postihla veľká hospodárska kríza všetky odvetvia ekonomiky. Oneskorila sa však nielen za počiatkom vzniku krízových problémov v západoeurópskych štátoch, ale aj za vznikom krízy v Česku. Počas hospodárskej krízy sa v slovenskej ekonomike vypuklejšie prejavili a znásobili už dlhotrvajúce ekonomické problémy, na ktoré sústavne upozorňovali slovenskí národohospodári, viacerí predstavitelia politických strán a záujmovo-hospodárskych združení ako boli napríklad Ústredné združenie slovenského priemyslu, Zemedelská rada pre Slovensko, Obchodné a priemyselné komory aj Slovenská spoločnosť národohospodárska a iné. Latentné pretrvávanie a v podstate ľahostajný ak nie až arogantný prístup k neriešeniu mnohorakého spektra ekonomicko-sociálnych problémov slovenského obyvateľstva zo strany štátnych inštitúcií, predstaviteľov celoštátnych hospodárskych a finančných združení, bánk a podobne však svedčili nielen o neinformovanosti o reálnej situácii na Slovensku, ale aj o tom, že tieto orgány a osobnosti nepredpokladali, že ich postoj môže vyvolať v slovenskom prostredí až takú vážnu politickú odozvu.

Kríza sa prejavila v plnej sile a v celom hospodárstve Č-SR a tým aj Slovenska až v roku 1931. Za polrok od 1. júna 1930 do 15. januára 1931 sa v Č-SR zastavila prevádzka v 610 priemyselných závodoch. Podľa odhadu pracovníkov pražského ministerstva sociálnej starostlivosti bolo už v začiatočnom období hospodárskej krízy v Č-SR bez práce okolo pol milióna osôb.⁴ Podľa informácií živnostenských inšpektorátov, ktoré kontrolovali stav,

⁴ Národní archiv Praha, Fond: Ministerstvo pre unifikáciu zákonov a organizáciu správy, kart. 22, Spis ministerstva sociálnych vecí adresovaný ministrovi Msgr. Dr. Janovi Šrámkovi zo dňa 25. 1. 1931.

produktivitu a pracovné podmienky v priemyselných závodoch na území Č-SR, zaniklo v priebehu rokov 1928 – 1934 s definitívnou platnosťou (a teda neobnovilo ani neskôr svoju činnosť) 644 tovární. Kým ešte v roku 1928 bolo v česko-slovenskom priemysle zamestnaných 1 005 000 robotníkov, v marci 1934 už iba 655 000, čiže o 35 000 menej.⁵ V slovenskom priemysle ako prvé zaznamenali krízu bavlnárske závody. Popri rozsiahlej nezamestnanosti vplýval na zníženie životnej úrovne priemyselných zamestnancov aj pokles miezd. Na Slovensku sa prejavil najmä u robotníkov textilného a drevárskeho priemyslu, kde sa už i tak nízke zárobky robotníkov znížili v rokoch 1929 – 1933 o 20 % – 30 %. Súčasne sa zmenšila približne o tretinu aj reálna hodnota robotníckych miezd. Kríza v slovenskom hospodárstve kulminovala v zime v prvých mesiacoch roku 1933. V slovenskom hospodárstve prichádzalo oživenie ekonomiky neskôr ako v západoeurópskych štátoch, čiže o jeho prvých náznakoch možno hovoriť až v druhej polovici roku 1934. Hospodárska kríza na Slovensku, práve tak ako v ďalších stredoeurópskych krajinách s prevahou agrárnej produkcie v národnom hospodárstve, nadobudla mimoriadne zdĺhavý priebeh. V niektorých odvetviach priemyslu, najmä v ľahkom (spotrebnom) priemysle a v celej oblasti agrárnej produkcie pretrvávala až do konca 30. rokov.

Slovenskú ekonomiku a život obyvateľstva zasiahla najbolestnejšie agrárna kríza, ktorá sa prejavila predovšetkým v úpadku cien poľnohospodárskych výrobkov. Ceny agrárnych tovarov sa znížili oveľa viac než ceny výrobkov priemyselných a spotrebných tovarov. Ich pokles bol taký vysoký, že poľnohospodárski podnikatelia v mnohých prípadoch nedostali predajom úrody naspäť ani predtým investované náklady. Z toho dôvodu sa neraz rozhodli radšej nechať časť pôdy neobrobenú, čo súčasne znamenalo prepustenie stálych poľnohospodárskych robotníkov a maximálne obmedzenie prijímania námezdných (t.j. príležitostných) pracovných síl.

Výsledky práce poľnohospodárov znehodnotili počas krízy aj dve vážne klimatické poruchy, a to mimoriadne krutá zima na prelome rokov 1928 – 1929 a sucho v letných mesiacoch roku 1932. Obe tieto prírodné katastrofy spôsobili v rastlinnej produkcii škody, ktoré národohospodári odhadovali v miliónových hodnotách. Napriek tejto neúrode slovenské poľnohospodárstvo vykazovalo v rokoch 1932 – 1933 ešte dostatočnú ponuku na trhu. Príčinou prebytku poľnohospodárskych výrobkov však bola nízka kúpyschopnosť, respektíve priamo sociálna bieda väčšiny slovenského obyvateľstva. Rodiny malých a stredných roľníkov potrebovali získať peniaze za ponúkané poľnohospodárske produkty na zaplatenie

⁵ Národní archiv Praha, Fond: Ministertvo pre unifikáciu zákonov a organizáciu správy, kart. 28, Prejav ministra sociálnej starostlivosti Dr. A. Meissnera v sociálno-politickom výbore poslaneckej snemovne 20. 11. 1934.

daní a dlžôb, preto nedopriali ani sebe ani svojim deťom dostatočnú konzumáciu vlastných, dopestovaných plodín. Iné zdroje príjmov nemali. Ich finančné problémy znásobil najmä celkový pokles cien poľnohospodárskych tovarov vyvolaný rastúcou nezamestnanosťou mestského obyvateľstva, ktoré strácalo zo dňa na deň kúpyschopnosť a volilo radšej nákup lacnejších potravín (napríklad namiesto masla používalo margarín). Súčasťou stravy vidieckeho obyvateľstva sa stali takmer výlučne zemiaky, kapusta, múčne výrobky z nekvalitnej múky a otrúb.

Na agrárne preľudnenom Slovensku najväčšiu skupinu obyvateľstva dedín, popri drobných roľníkoch (majiteľov úzkych pásikov polí), pracovalo 243 099 poľnohospodárskych (stálych i sezónnych) robotníkov, nádenníkov a domáceho služobníctva.⁶ Koncom 20. rokov poskytovalo na Slovensku 2 008 veľkostatkov nielen prácu ale aj „strechu nad hlavou“ a hoci biedne, ale predsa aké-také stravovanie 22 857 stálym (čiže takým, ktorí po celý rok žili na veľkostatku aj s rodinami) poľnohospodárskym robotníkom.⁷ Väčšina z nich zostala v priebehu hospodárskej krízy nielen bez zamestnania, ale aj bez prístrešia. Len v okrese Modrý Kameň prišlo o prácu okolo 300 poľnohospodárskych robotníkov.⁸ Po prepustení stálych a neprijímaní sezónnych robotníkov, rôznych nádenníkov a po ich vyhnaní z majetku zamestnávateľov, práve títo bývalí zamestnanci veľkostatkov tvorili na Slovensku najväčšiu a najbiednejšiu skupinu nezamestnaných. Hoci oficiálne tlačové orgány vládnych strán sa snažili navonok popierať ich skutočné životné podmienky a spochybňovali správy o hladujúcich deťoch a o pomeroch celých vidieckych rodín, na verejnosť i tak prenikali informácie o celých stovkách vidieckej chudoby, ktoré zostali počas hospodárskej krízy bez vlastného pričinenia na pokraji existenčného minima a hladu. Najpresnejšie informácie o ich biede prinášali iba pravidelné mesačné hlásenia notariátov Krajinskému úradu. Práve agrárna kríza znamenala najkrutejšie následky na životoch väčšiny slovenského obyvateľstva. Niektoré okresy sa z jej následkov nespamätali ani do konca tridsiatych rokov.

V priebehu celosvetovej hospodárskej krízy sa na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov vystriedali v Česko-Slovensku vládne koalície vedené agrárnickými predstaviteľmi – Františkom Udržalom a Janom Malypetrom. Prvá z nich nastupovala po predčasných parlamentných voľbách, ktoré sa konali 27. októbra 1929. Vláda, vedená ministerským predsedom Františkom Udržalom, podala v deň volieb demisiu do rúk prezidenta Tomáša G. Masaryka. Nová koaličná zostava sa však ešte dlho nevytvárala.

⁶ Barnovský M., Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948, Bratislava 1978, 18.

⁷ Bartlová A., Hospodárska kríza na Slovensku v rokoch 1929 – 1933, HČ 32/1984, č. 2, 225.

⁸ Slovenský národný archív Bratislava, Fond Krajinský úrad – prezídium, Kart. 54.

Prezident znovu poveril 4. novembra 1929 už osvedčeného (a skupine „Hradu“ jednoznačne oddaného) politika vo voľbách víťaznej, najmasovejšej celoštátnej politickej strany, agrárika F. Udržala opätovným zostavením koaličnej vlády. Črtali sa viaceré možnosti koaličných zostáv: úradnícka vláda, tzv. celonárodná (čiže česko-slovenská koalícia bez zastúpenia nemeckých politických strán), alebo ako tretia možnosť prichádzala do úvahy občianska koalícia, do ktorej mal Udržal získať niektorú z menších politických strán. Rokovania s politickými stranami sa však predlžovali celých šesť týždňov. Napriek tomu, že pozícia Hradu sa v období predvolebných príprav upevnila, ani prezident so svojím tímom spolupracovníkov nebol schopný pomôcť ministerskému predsedovi Udržalovi urýchliť rokovania s predstaviteľmi „víťazných“ strán, aby čím skôr mohla byť vytvorená vláda.

Hlavná príčina prietahov rokovaní spočívala v nenásytosti vedení jednotlivých politických strán, ktoré vo voľbách získali najviac voličských hlasov. Tieto sa usilovali získať pre seba neprímeraný počet ministerských kresiel a navyše obsadiť ich politikmi, ktorí neboli akceptovateľní inými politickými partnermi. Tento politický zápas sa vyostřil najmä o kreslo ministra poľnohospodárstva, ktoré napokon pod sústredeným tlakom F. Udržala, ako aj Hradu, získal nakoniec umiernený agrárnický reprezentant B. Bradáč. Podmienkou začatia činnosti novej vlády bola tiež „ochota“ nesocialistických strán prenechať sociálnym demokratom kreslo ministra školstva a národnej osvety a prebudovanie charakteru ministerstva pre zásobovanie ľudu na ministerstvo pre ochranu záujmov spotrebiteľov.⁹

Predseda vlády oficiálne oznámil zloženie novej vládnej koalície 26. novembra 1929. Napriek dosiahnutému kompromisu bolo zrejmé, že do činnosti Udržalovej vlády preniklo hneď spočiatku zrnko nesváru, čoho dôkazom bol aj list výkonného výboru sociálnodemokratickej strany adresovaný ministerskému predsedovi 4. decembra 1929. Písalo sa v ňom okrem iného: „Nemôžeme Vám zatajiť, že spôsob, akým sa vyriešila vládna kríza, pokladáme za nenáležitý. Rozvrh kresiel (ministerských, pozn. A. B.) považujeme za dočasný a nevynecháme žiadnu príležitosť, aby sme sa nedomáhali zmien. Prijímame Váš návrh jedine preto, aby sme zabránili nastoleniu neparlamentnej vlády“.¹⁰ Vstup sociálnych demokratov do vlády bol zjavným signálom ďalších politických sporov.

Zrejme najviac sklamaní zo zloženia nového vládneho kabinetu boli predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Tí napriek predchádzajúcim, nie veľmi presvedčivým vyhláseniam o „nimi očakávanom a želanom“ odchode do opozície, dúfali, že sa im nakoniec

⁹ Národní shromáždění republiky Československé v druhém desetiletí (1928 – 1938), Vydalo predsedníctvo poslaneckej snemovne a predsedníctvo senátu, Praha 1938, 89.

¹⁰ Tamže, 90.

predsa len podarí návrat do vládnej koalície. Súdny proces, vedený proti ich poprednému funkcionárovi JUDr. Vojtechovi Tukovi a jeho ukončenie 5. októbra 1929 odsúdením V. Tuku na 15 rokov väzenia za „protištátnu činnosť“ však HSĽS natoľko v českom prostredí skompromitoval, že jej okamžitý návrat do vládnej koalície bol v tomto období neprijateľný.

Politické napätie, ktoré vo vláde vyvolalo pridelovanie ministerských postov, neutíchlo ani v nasledujúcich rokoch. Za tejto vnútro politickej situácie mala vláda –, pracujúca pod silným tlakom opozičných strán, ktoré sa netajili tým, že sú odhodlané viesť ostrý protivládny kurz –, **politicky veľmi postavenie**, aby mohla pristúpiť k zásadnému riešeniu aktuálnych problémov súvisiacich s hospodárskou krízou.

V jedenástej česko-slovenskej vláde (druhej pod vedením ministerského predsedu F. Udržala) pôsobilo 16 ministrov. Štyri posty zaujala agrárna strana (okrem už spomínanej funkcie predsedu vlády aj ministerstvo vnútra, ministerstvo poľnohospodárstva a ministerstvo národnej obrany), tri ministerské kreslá pripadli sociálnodemokratickej strane (ministerstvo školstva a národnej osvety, ministerstvo spravodlivosti a ministerstvo pre zásobovanie ľudu). Dve ďalšie ministerské kreslá si vybojovali národní socialisti (ministerstvo zahraničných vecí a ministerstvo pôšt a telegrafov). Z česko-slovenskej ľudovej strany pôsobili v Udržalovej vláde tiež dvaja ministri (minister verejných prác a minister pre zjednotenie zákonodarstva a správy). Po jednom kresle dostali predstavitelia národnodemokratickej strany (rezort priemyslu, obchodu a živností), živnostensko-obchodníckej strany (ministerstvo železníc), nemeckí sociálni demokrati (ministerstvo sociálnej starostlivosti) a nemeckí agráристи (minister zdravotníctva a telesnej výchovy). Iba jedno miesto pripadlo nestraníkovi – odborníkovi. JUDr. Karel Engliš sa stal ministrom financií.

V Udržalovej vládnej koalícii obsadili dve ministerské kreslá reprezentanti slovenských politických prúdov v celoštátnych stranách. Mladý predstaviteľ slovenských agráristov JUDr. Juraj Slávik (obsadil post ministra vnútra) a sociálny demokrat JUDr. Ivan Dérer (prevzal ministerstvo školstva a národnej osvety). Vládna zostava, ako sa dalo očakávať, nevydržala v pôvodnom zložení do konca svojej pôsobnosti. Na protest proti zvyšovaniu dane z obratu odišiel z nej 9. apríla 1932 zástupca živnostensko-obchodníckej strany.

Prezident Tomáš G. Masaryk vymenoval novú vládu 7. decembra 1929. Zrejme žiaden z práve vymenovaných ministrov i z ďalších čelných politikov nepredpokladal, že obdobie tejto vládnej zostavy bude tvoriť zásadný predel či chronologický medzník v dvadsaťročnom vývoji Česko-Slovenska. Tobôž politická a ani ekonomická elita nemohla vopred odhadnúť hĺbku, rozsah a následky práve začínajúcej celosvetovej hospodárskej krízy. Rovnako

predstavitelia Česko-Slovenska, ako aj iných štátov, boli touto ekonomicko-sociálnou pohromou – s ďaleko siahajúcimi politickými následkami – prekvapení a zaskočení.

Vládny program predniesol obom snemovniam parlamentu ministerský predseda František Udržal 13. decembra 1929. Senát ho schválil 19. decembra a poslanci 21. decembra 1929. Už v tomto základnom dokumente vláda konštatovala, že ju čaká riešenie veľkých, najmä hospodárskych problémov. F. Udržal v prejave zdôraznil, že korene mimoriadne ťažkej aktuálnej situácie treba hľadať v súčasnom stave celosvetovej ekonomiky. Vláda si kládla na prvé miesto v rebríčku úloh, ktoré pred ňou stáli, zabrániť prenikaniu krízy do ďalších oblastí ekonomiky a likvidovať sprievodné javy, ktoré sa zrodili v súvislosti s jej vznikom. Zdôraznila, že zdroj súčasných ekonomických problémov sa nachádza v mimoriadne ťažkej situácii poľnohospodárstva, ktoré zachvátila celosvetová poľnohospodárska kríza a má nedohľadné následky nielen v živote roľníckeho obyvateľstva, ale že zníženie cien poľnohospodárskych tovarov spôsobilo zoslabenie odpredaja iných, teda aj priemyselných výrobkov a tým sa premietlo aj do osudov ďalších spoločenských vrstiev. Ministerský predseda vo vládnom programe sľúbil poslancom a senátorom, že sa vláda bude usilovať zvýšiť rentabilitu poľnohospodárskeho podnikania najmä tým, že sa pokúsi nájsť cesty a možnosti výhodného odpredaja poľnohospodárskych výrobkov za prijateľné ceny. Prisľúbil tiež, že ministri čoskoro sformulujú návrhy zákonov, ktoré budú reakciou na aktuálne sociálno-politické problémy, predovšetkým by mali prispieť k likvidácii nezamestnanosti ale aj ďalších sprievodných javov, vyvolaných krízou.

Splniť tieto sľuby – ako sa ukázalo – bolo skôr želaním vlády ako reálnou možnosťou. Brzdou koncepčných protikrizových zásahov a riešení Udržalovej vlády boli nezriedka protichodné návrhy ministrov zastupujúcich rôzne politické strany aj záujmové skupiny na pôde samotných vládnych strán. Pramenili v prioritnom zohľadnení a prebojovávaní záujmov vždy iba jednej skupiny občanov, z ktorých pochádzali ich najvernejší prívrženci, a to bez ohľadu na skutočnosť, či tieto požiadavky boli akceptovateľné a výhodné pre iných obyvateľov štátu. Išlo predovšetkým o protichodné ciele priemyselných podnikateľov, ako aj časti agrárnych producentov, zainteresovaných na exporte svojich výrobkov (medzi ich obhajcov patrilo aj ministerský predseda a koncern pod ochranou Živnobanky) a ďalšou skupinou výrobcov, orientovaných na zásobovanie vnútorného trhu, ktorí prioritne presadzovali colno-ochranársku politiku. Vo vláde chýbal jednotný názor a všetkými koalíčnými partnermi podporovaná koncepcia úloh, respektíve návrhov na riešenie problémov, ktoré najviac trápili väčšinu obyvateľstva.

Napriek aktuálnym vážnym ekonomicko-sociálnym impulzom, ktoré prinášala so sebou kríza, zasadania vlády nesignalizovali – v porovnaní s predchádzajúcimi priebehmi schôdzí vládnych kabinetov – žiadne nové prvky. Ich program nevybočil zo stereotypu predchádzajúcich schôdzí. Ministri sa s rovnakou vážnosťou venovali problémom či ten alebo iný minister má prevziať patronát nad určitou kultúrnou udalosťou, alebo spoločným plesom. Symbolom štátneho centralizmu boli stabilné body rokovaní vlády o tom, či majú byť konkrétni zamestnanci zo všetkých odvetví štátnej správy preradení do vyššej platovej kategórie, a aký majú získať titul (napríklad hlavný účtový tajomník, hlavný odborový radca, účtový riaditeľ, hlavný poštový komisár). Pravidelnou súčasťou priebehu vládnych schôdzí boli tiež diskusie o tom, koho má vláda aktuálne navrhnúť a na aké štátne vyznamenanie a za čo. Vážne celospoločenské problémy nezaoberali (najmä v prvých rokoch hospodárskej krízy) rovnakú časť časového potenciálu zasadaní vlády ako tieto „zabehané“ body programu. Z protokolov schôdzí vlády je zrejmé, že ministri, napriek rôznym signálom prichádzajúcim zo zahraničia i z regiónov štátu, predpokladali krátkodobý, iba dočasný priebeh hospodárskych ťažkostí, ktorý sa „vyrieši“ čoskoro, už v priebehu nasledujúcich mesiacov.

Ďalšou, nemenej závažnou prekážkou Udržalovej vlády pri riešení sprievodných javov veľkej hospodárskej krízy bol stabilný nedostatok finančných prostriedkov v štátnom rozpočte. Zápasili s ním všetky vládne koalície v medzivojnovom období. Ťažko bolo vláde, či niektorým výborom parlamentu pridelovať peniaze zo štátneho rozpočtu za situácie, keď štátny dlh Č-SR napríklad v roku 1929 predstavoval 32,670 miliónov korún a na jeho splácanie v roku 1930 museli vládne orgány počítať ročne s viacej než so štvrtinou rozpočtových príjmov. Pri záverečnom sumarizovaní príjmov a výdavkov štátneho rozpočtu Č-SR za rok 1930 (k 31. decembru 1930) sa po prvý raz prejavil schodok vo výške až 33,354 miliónov korún.¹¹ Týmto sa začalo sedemročné, mimoriadne vysoké „schodkové“ obdobie, česko-slovenskej ekonomiky.

Počas krízy nastal nielen celkový úpadok všetkých odvetví česko-slovenského hospodárstva, ale v tejto súvislosti aj zníženie všetkých daní a dávok, ktoré od občanov prichádzali do štátnej pokladnice. Tým sa znížil stav financií, s ktorými mohli vláda a parlamentní zástupcovia politických strán počítať pri ich prerozdeľovaní v rámci každoročného štátneho rozpočtu. Následkom tejto nepriaznivej situácie bol nárast štátneho dlhu v rokoch 1929 – 1934 (o 34 % väčší), a výdavky späť s jeho splácaním znižovali už i tak malú sumu štátnych finančných prostriedkov. Znížená celková suma peňazí, s ktorou

¹¹ Statistická ročenka republiky Československé, Státní úřad statistický, Praha 1937, s. 283.

v čase krízy vláda disponovala – v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi – vyhocovala nielen politický zápas o možnosť ich pridelovania „svojim politickým prívržencom“, ale v širšom meradle sa stala príčinou intenzívneho boja o vedúce postavenie jednotlivých koalíčných strán aj na pôde samej vládnej koalície. Zrejme tu treba hľadať aj dôvod odchodu živnostenskej strany z vlády v apríli 1932, ktorá opustila vládnu koalíciu údajne na protest proti pripravovanému návrhu na zvýšenie dane z obratu.

Udržalovej vláde v tiesni krátkodobo pomohla takmer rok prerokovávaná, v apríli 1932 ťažko získaná, pôžička vo výške 600 miliónov frankov od konzorcia francúzskych bánk. Česko-Slovensko ju dosiahlo s podmienkou, že vláda pomôže zachrániť predovšetkým veľké podniky, ktoré pôsobili v Č-SR a francúzski podnikatelia v nich mali výrazný kapitálový podiel. Išlo najmä o Škodove závody a Banskú a hutnú spoločnosť.¹² Vláda určila časť pôžičky na financovanie verejných investícií, najmä na elektrifikáciu vidieka, opravu a výstavbu všetkých druhov komunikácií a reguláciu vodných tokov. Investičná činnosť v období hospodárskej krízy urýchlila aj uplatnenie nových vedecko-technických metód, používanie rôznych práve objavených materiálov pri modernizácii výroby, budovanie komunikácií a podobne (napríklad pri využívaní nových stavebných materiálov na stavbách budov a pri výstavbe ciest). Úsporné opatrenia viedli k precíznejšiemu plánovaniu spotreby materiálu pri stavbách, zavádzala sa tzv. rozpočtová kontrola. Tieto nové metódy zachytili aj obchod, ktorý tiež pristupoval s väčšou rezervou k objednávkam tovaru na sklad. Vo väčších mestách začali vznikať veľké obchodné domy, ktoré sa stali hrozbou konkurenciou pre drobných živnostníkov (v Bratislave napríklad ASO, TETA, Brouk a Babka).

V roku 1930 ani česko-slovenská vláda, ani ekonomické záujmové podnikateľské združenia, tobôž samotné obyvateľstvo neprikladali vznikajúcim hospodárskym problémom ešte takú váhu, akú skutočne mali. Pokladali ich skôr za dočasné, čoskoro pominuteľné ťažkosti, ktoré by nemali vážnejšie ohroziť životnú úroveň občanov. Neuvedomovali si, že prvé príznaky krízy boli vážnym signálom blížiacich sa mimoriadnych ekonomicko-sociálnych a napokon aj politických otrasov. Príčinou takéhoto postoja sa stala aj tá skutočnosť, že ešte v rokoch 1929 – 1930 sa dokončovali práce na viacerých významných stavbách, ktoré sa začali ešte v čase hospodárskej konjunktúry. Tieto stavby poskytovali ešte stále pracovné príležitosti a vytvárali súčasne aj ilúzie o tom, že podobné pracovné miesta sa zákonite vytvoria aj v nasledujúcich rokoch. Ďalším dôvodom, pre ktorý si vládne orgány ani poslanci parlamentu ešte v roku 1930 v plnej miere neuvedomovali katastrofálne dôsledky

¹² Průcha V. a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa, 1918 – 1992, I. díl 1918 – 1945, Vydavatelství Doplněk, Brno 2004, 259.

valiacej sa hospodárskej krízy, bola ešte stále pretrvávajúca možnosť odchodu stoviek robotníkov na práce do zahraničia. Zo Slovenska iba do Francúzska a do Belgicka odišlo v roku 1930 za zamestnaním 1 564 robotníkov. Väčšinu z nich tvorili baníci, priemyselní robotníci a špeciálne vyučení odborníci. Získali pracovné zmluvy aspoň na jeden rok. V roku 1931 už tieto pracovné príležitosti zanikali, robotníci boli nútení vrátiť sa späť, v podmienkach Slovenska zväčša do agrárne preplnených dedín, ktoré im nemohli poskytnúť žiadnu možnosť na zamestnanie.

Podporné aktivity vlády, ďalších inštitúcií štátnej administratívy či samosprávy, v zápase so začínajúcou hospodárskou krízou mali rôzny charakter. Udržalova vláda predovšetkým nadviazala na metódy a podporné akcie predchádzajúcich vládnych garnitúr. Už v roku 1928 vtedajšia vláda prispela mimoriadnou finančnou sumou na podporu textilných robotníkov prepustených z práce. Na tento príklad nadviazal aj Udržalov vládny kabinet. V pravidelných intervaloch pridieval, z vyčlenenej rozpočtovej čiastky, finančnú podporu pre nezamestnaných, respektíve aj čiastočne (čiže niekoľko dní v týždni) zamestnaným priemyselným robotníkom.

V začiatočnom štádiu hospodárskej krízy sa finančné podporné akcie vlády uskutočňovali podľa tzv. Gentského systému, prijatého ako norma na podporu nezamestnaných ešte v polovici 20. rokov. Priamymi vykonávateľmi týchto podporných donácií boli odborové organizácie v priemyselných závodoch. Podmienkou bolo, že nezamestnaní robotníci boli minimálne tri mesiace u nich registrovaní a po prepustení z práce ihneď požiadali o zápis a pridelenie zamestnania v štátnych sprostredkovateľniach práce. Podporu podľa Gentského systému mohli poberať nezamestnaní robotníci iba 3 mesiace. Odborové organizácie pritom čerpali finančné prostriedky jednak z vlastných zdrojov (čiže z úspor, ktoré si nasporili v predchádzajúcich rokoch z členských príspevkov), ako aj z peňazí, ktoré im pravidelne – podľa výkazov počtu nezamestnaných – pridieval štát. Pri realizácii týchto akcií sa hneď v prvých mesiacoch po prepuknutí krízy vyskytli viaceré vážne problémy, ktoré signalizovali, že Gentský systém je za danej situácie absolútne nevyhovujúci, a že je nevyhnutné zaviesť pridelenie podpôr iným spôsobom. Zo správ, ktoré pravidelne dostávala vláda, usúdili pracovníci ministerstiev, že výkazy o stave nezamestnaných, ktoré prichádzali ministerstvu sociálnej starostlivosti z jednotlivých regiónov, sú veľmi rozdielne a nezodpovedajú reálnemu stavu nezamestnaných. Problém spočíval predovšetkým v náhlom, mimoriadnom náraste počtu nezamestnaných, ktorí neboli členmi odborov. V mnohých závodoch ani neexistovali odborové organizácie. Vláda mala informácie o tom, že asi 40 % robotníkov nie je začlenených v odborových organizáciách. Kritická situácia bola najmä na Slovensku, kde

napríklad v januári 1931 bolo (podľa hlásení z okresných úradov) 72 303 nezamestnaných, z nich bolo 27 496 prepustených priemyselných robotníkov a ostatok tvorili stáli a sezónni poľnohospodárski robotníci (nádenníci, stavební robotníci), pričom podľa Gentského systému si mohli nárokovať na podporu len 3 770 nezamestnaných, ktorí túto podporu aj skutočne dostávali.¹³

Problémom bola aj slabo rozvinutá sieť samotných sprostredkovateľní práce. Zatiaľ čo v Čechách v roku 1931 pôsobilo 247 sprostredkovateľní, na Morave 34, na Slovensku ich bolo iba 13 (so sídlom v Bratislave, Banskej Bystrici, Košiciach, Banskej Štiavnici, Kremnici, Leviciach, Lučenci, Nitre, Spišskej Novej Vsi, Trenčíne, Trnave, Martine a vo Zvolene).¹⁴ Prepustení priemyselní robotníci, ktorí bývali ďaleko od uvedených sprostredkovateľní, nemali finančné prostriedky na to, aby mohli cestovať do vzdialených sprostredkovateľní a prihlasať sa v nich so žiadosťou o prácu. Týmto boli automaticky vyradovaní zo štatistickej evidencie nezamestnaných a nedostávali žiadnu podporu. Gentský systém vylučoval z podpory aj sezónne pracujúcich robotníkov (napríklad stavebných aj poľnohospodárskych robotníkov i tých, čo sa zamestnávali v lesníctve ako drevorubači či furmani), ďalej robotníkov v štátnej správe (napríklad na železnici, na poštách).¹⁵ V čase kulminujúcej hospodárskej krízy bolo na Slovensku bez práce 82 649 sezónnych a 48 288 stálych poľnohospodárskych robotníkov, ktorí počas predchádzajúcich predkrízových rokov nachádzali obživu buď u bohatých sedliakov (zväčša v južných a juhozápadných oblastiach Slovenska), alebo počas nárazových (sezónnych) poľnohospodárskych prác v zahraničí i v Česku. Keďže sa s pomocou pre týchto najbiednejších obyvateľov zo štátnej pokladnice (napríklad v rámci Gentského podporného systému, ošacovacích či mliečnych akcií) ani nepočítalo, ich situáciu mala riešiť Slovenská krajina, okres alebo obec v ktorej žili. Bratislavský Krajský úrad – napriek tomu, že sa nemohol oprieť o vlastné dlhodobé skúsenosti a ani nadviazať na tradície riešenia takýchto sociálnych problémov – prevzal zodpovednosť i za túto skupinu najbiednejšieho obyvateľstva a snažil sa organizovať pre nich pomocné akcie, najmä prostredníctvom vykonávania tzv. núdzových prác.

V roku 1931 a v nasledujúcich rokoch sa rozrástol počet nezamestnaných o tzv. „zamestnancov vo vyšších službách“, čiže prepustených úradníkov, učiteľov, zamestnancov bánk a podobne. Príčinou rastu nezamestnanosti a biedy prepustených bola aj skutočnosť, že

¹³ Národní archiv Praha, Fond Ministerstvo pre unifikáciu zákonov a organizáciu správy, kart. 28, Hlásenie Krajského úradu Bratislava zo dňa 10. 2. 1931 Predsedníctvu ministerskej rady v Prahe.

¹⁴ Gašparec M., Sprostredkovanie práce na Slovensku a jeho nová úprava, Hospodárske rozhľady 1931, č. 5., 199 – 211.

¹⁵ Národní archiv Praha, Fond: Ministerstvo pre unifikáciu zákonov a organizáciu správy, kart. 22.

v Č-SR – na rozdiel od iných ekonomicky vyspelých štátov – nemali (začínajúc 1. aprílom 1925) podnikatelia zákonom určenú povinnosť ohlasovať voľné pracovné miesta, a ani finančne prispievať prepusteným robotníkom. Napokon aj financie dobre fungujúcich odborových organizácií sa už v tomto čase vyčerpali a vláda musela čím ďalej tým viac siahať do zásob štátneho rozpočtu a podporovať aj ich.¹⁶ Navyše – s otvorenou dlaňou – sa na ňu obracali aj tisícky nezamestnaných, ktorí odišli za prácou v predchádzajúcich rokoch do zahraničia a uvedomovali si, že sa do vlasti vrátiť nemôžu, pretože by tu nenašli nielen prácu, ale ani ubytovanie.

Udržalova vláda sa už v roku 1930 snažila pomôcť riešiť tento najpálčivejší problém vyvolaný hospodárskou krízou tak, že vyčlenila na mimoriadnu tzv. stravovaciu akciu 10 miliónov korún. Už nasledujúci rok ukázal, že ak sa nemajú tisíce nezamestnaných a ich rodín dostať na pokraj biedy a hladu, bolo nevyhnutné túto pomocnú akciu nielen zopakovať, ale ešte aj značne rozšíriť.¹⁷

Aktivitu prejavil aj prezident Č-SR Tomáš G. Masaryk, ktorý v roku 1931 poskytol 2 milióny korún, ktoré sa využili na tzv. mliečnu pomocnú akciu. Deťom nezamestnaných robotníkov sa z tohto daru pridelovalo denne pol litra mlieka. Štátna správa si uvedomila, že túto akciu pre deti treba aj v nasledujúcich rokoch nielen zopakovať, ale aj podstatne rozšíriť na deti, ktorých rodičia neboli oficiálne podchytení v štatistikách nezamestnaných a pritom boli bez práce. Tieto konkrétne riešenia a podporné aktivity ekonomicko-sociálneho charakteru (ošacovacie či mliečne akcie) nadobudli v nasledujúcom období, čiže približne od roku 1932 (zrejme pod vplyvom novej politickej situácie i získaných poznatkov z priebehu krízy a jej riešenia v zahraničí), pravidelnosť a boli nakoniec zakotvené i v právnych normách.

Tretou formou riešenia situácie nezamestnaných (okrem finančnej pomoci a podporných akcií) bola tzv. produktívna pomoc, čiže vytváranie rôznych náhradných foriem práce. Vláda v roku 1930 navrhla, a parlament súhlasil s prijatím zákona č. 74/1930 Zb. o finančnej podpore nezamestnaných. Išlo o novelizáciu zákona o Gentskom systéme, pričom sa podľa vyjadrenia poslancov Národného zhromaždenia počítalo s príspevkom štátu vo výške 40 miliónov korún. Nezamestnaní dostávali podľa tohto zákona podpory dlhší čas –

¹⁶ Napríklad na zasadaní vlády dňa 19. 12. 1930 súhlasili ministri s tým, aby ministerstvo financií čerpalo z mimoriadneho vládneho úveru urýchlene 5 miliónov korún a prideliť túto sumu odborovým organizáciám, ktoré pre veľký nárast „svojich“ nezamestnaných prečerpali už všetky vlastné peniaze a museli by zastaviť ďalšie výplaty podpôr nezamestnaným. Rovnaká situácia sa opakovala aj na ďalších schôdzach vlády. Národní archiv Praha, Fond : Protokoly zo schôdzi ministerskej rady, kart. 4388.

¹⁷ Napríklad na zasadaní vlády 16. 1. 1931 ministri určili, že sa iba na mesiac február musí prideliť na stravovaciu akciu nezamestnaným a čiastočne zamestnaným 6 miliónov korún. Národní archiv Praha, Fond : Protokoly zo schôdzi Predsedníctva ministerskej rady, kart. 4389.

miesto predchádzajúcich 13 týždňov až 26 týždňov (v ojedinelých prípadoch 39 týždňov) – a to 10-korunové týždenné podpory (ak boli slobodní) a ženatí otcovia rodín 20 korún týždenne. Tieto finančné podpory (nazývané aj žobračenkami) dostávala približne tretina nezamestnaných. Už z tohto dôvodu sa rozhodli prijať napríklad poslanci bratislavského zemského zastupiteľstva na svojom zasadnutí 10. septembra 1931 uznesenie, podľa ktorého neboli ochotní rešpektovať podmienky určené zákonom č. 74/1930 pri udeľovaní podpôr v nezamestnanosti.¹⁸ Určujúcim východiskom pri rozdeľovaní podpôr mala byť podľa nich predovšetkým aktuálna situácia v okresoch, konkrétny stav ľudí nachádzajúcich sa v sociálnej biede. V záverečných uzneseniach zo spomínaného zasadania však zdôraznili, že predovšetkým podporujú názor, že ľuďom treba dať prácu a nie finančnú podporu, zachraňovať skôr závody pred úpadkom a vytvárať na ich prevádzku optimálne ekonomické podmienky (napríklad urýchlenými úpravami železničných taríf, evidenciou a spravodlivým pridelovaním štátnych objednávok aj slovenskému priemyslu, riešením problému komunikácií na Slovensku a podobne). Poslanci sa súčasne obrátili na ministerstvo sociálnej starostlivosti so žiadosťou o ďalší prídelenie finančných prostriedkov na záchranu ľudí, ktorí sa ocitli na okraji existenčného minima. Celkové výdavky štátu na podporu nezamestnaných tvorili (v čase, keď štát na tieto ciele bol ešte ochotný poskytnúť najväčšiu čiastku, čiže v rokoch 1933 – 1936) iba okolo 7 % štátneho rozpočtu.

Vláda splnomocnila zákonom č. 74/1930 ministra sociálnej starostlivosti, aby prerozdelenie častí financií, určených na podporu v nezamestnanosti medzi štátne inštitúcie, krajské orgány, obce, ako aj investorov, ktorí boli schopní organizovať tzv. verejnoprospešné stavby. Išlo najmä o výstavbu škôl, verejných budov, komunikácií, mostov, o vodohospodárske a iné podobné práce. V prvých mesiacoch sa táto forma riešenia nezamestnanosti stretala s mnohými problémami. Krajské orgány, a ani obce neboli na organizáciu takýchto stavieb hneď pripravené. Napríklad textilné závody, ktoré medzi prvými zasiahla kríza a zamestnávali predovšetkým ženy, sa ihneď ohradili, že „svojich“ nezamestnaných nemôžu uplatniť na stavebných prácach.

V roku 1931 sa stavebné práce už rozbehli, urýchlene sa pripravovali aj na Slovensku finančné rozpočty a konkrétne investičné plány, a to jednak v skupine tzv. pozemných stavieb (cestné a mostné stavby), v odvetví strojárstva a elektrotechniky, všeobecnej elektrifikácie, poľnohospodárske aj vodohospodárske stavby. Po organizačnej stránke dohliadal nad týmito sankciami Krajský úrad pod vedením prezidenta J. Országha. Okrem iného rozbehla sa

¹⁸ Zem slovenská v boji proti hospodárskej kríze a nezamestnanosti, Slovenský denník 11. 9. 1931, r. 14, č.208.

výstavba obytných domov pre rodiny administratívnych pracovníkov, novostavba štátneho obchodného domu v Bratislave (plánovaných dovedna 11 500 000 korún), výstavba policajného riaditeľstva v Košiciach (4 000 000), kasárni v Topoľčanoch, vo Filákovke, v Dunajskej Strede a v ďalších lokalitách, novostavba štátneho reálneho gymnázia v Michalovciach, stavby štátnych ľudových škôl v Galante, v Jesenskom, v Zborove, v Šiatoroši, v Kalinčiakovke, v Macove, v Podunajských Biskupiciach, štátna odborná hospodárska škola v Nitre, štátna vinárska škola v Modre, poľnohospodárska škola v Komárne, budova štátneho žrebčínca v Topoľčanoch, budovy štátnych výskumných ústavov v Bratislave, štátna nemocnica v Žiline a v Košiciach, Šrobárov ústav a chirurgický pavilón v Dolnom Smokovci a množstvo ďalších stavieb, ktorých výstavba po celom území Slovenska poskytla nezamestnaným na niekoľko rokov prácu.

Do príprav núdzových prác sa už v polovici roku 1932 aktívne zapojili aj vedci z rôznych odvetví, pôsobiacich v Masarykovej akadémii práce. Títo vypracovali a ponúkli vláde Plán okamžitej hospodárskej pomoci, v ktorom sumarizovali investície, ktoré by na území celého štátu mala prioritne organizovať štátna správa. Plán predpokladal zníženie počtu nezamestnaných o 300 000 osôb. Počítal s investíciami vo výške 1,370 miliónov na investície štátne a 630 miliónov na investície, ktoré by mali organizovať samosprávne orgány. Podmienkou bolo, aby tieto stavby boli čo najlacnejšie, aby boli maximálne užitočné a výnosné, mali využívať v najväčšej miere domáce suroviny a ich príprava sa mala vyhnúť zbytočným predĺženiam pri získavaní úradných povolení. Autori Plánu tiež zdôraznili, že je nevyhnutné získať prehľad o skutočnom stave nezamestnaných, pričom súpis mali urobiť nestranné orgány. Navrhovali, aby sa s pomocou vládnych inštitúcií zriadil v každej krajine (zemi) Výbor investičný, dodávkový a subvenčný, ktorý by disponoval s pridelovanými prostriedkami.

V parlamentných voľbách roku 1925 sa prebojovala na prvé miesto agrárna strana a toto prvenstvo si v rámci celého štátu uchovala až do konca medzivojnového obdobia. Tým získala nielen právo obsadzovať funkciu premiéra vládnej koalície a iné dôležité ministerské funkcie (napríklad ministerstvo vnútra), ale aj akési nepísané právo udávať tón vo vládnych koalíciách, čo sa prejavilo napríklad pri presadzovaní zákonov, výhodných pre poľnohospodárskych producentov. Zdá sa, že rôzne komisie národohospodárskych expertov, ktoré pracovali pod vplyvom agrárnej strany, boli aj v začiatočnom štádiu hospodárskej krízy najviac pripravené poskytnúť svojim zástupcom vo vláde „pomoc“ vo forme pripravených návrhov na riešenie práve vznikajúcich aktuálnych „poľnohospodárskych“ problémov. Zástupcovia agrárnej strany vo vláde, predovšetkým minister poľnohospodárstva, patrili

medzi prvých členov vlády, ktorí predložili už na 3. zasadaní Udržalovho vládneho kabinetu 10. januára 1930 svoje návrhy na riešenie agrárnej krízy.¹⁹ V mene agrárnej strany i svojho rezortu oznámil minister poľnohospodárstva Bohumír Bradáč, že jeho strana podporí návrh zákona o ďalšom zvýšení ciel na poľnohospodárske produkty, návrh zákona o povinnom mletí, respektíve miešaní „domáceho“ obilia a múky, zavedenie obilného monopolu a ďalšie pripravené zákonné normy.

Už v júni 1930 vláda navrhla a parlament schválil zákon, ktorým sa zvýšilo clo na obilie, múku a mlynské výrobky. O niečo neskôr sa zvýšili clá určené na dovoz živočíšnej výroby, na mäso, masť aj na dovoz živých zvierat. Napriek hrozbe latentnej obchodnej vojny s Maďarskom a neskôr aj s ďalšími juhovýchodnými európskymi krajinami si agrárna strana pomocou svojich vládnych reprezentantov presadila uzákonenie povinného mletia domácej pšenice a raže. Napriek mimoriadnej aktivite agrárikov sa im až v roku 1932 podarilo zaviesť aj do poľnohospodárstva centralizačné metódy, ktoré už dávnejšie používali priemyselné odvetvia. Vznikol Syndikát pre dovoz obilia a o rok neskôr aj Syndikát pre speňaženie dobytká a živočíšnych výrobkov.

Ministerský predseda František Udržal počas pôsobnosti svojho vládneho kabinetu spresnil stanovisko vlády k novým, aktuálnym problémom pred poslancami a senátormi parlamentu v ďalších dvoch termínoch a síce 3. februára 1931 a 14. októbra 1931. V oboch priznal, že vláda považovala za prioritnú poľnohospodársku krízu, a preto sa usilovala predovšetkým o jej likvidáciu. V druhom zo spomínaných prejavov upozornil premiér Udržal tiež na to, že predzvesťou súčasných hospodárskych problémov boli už skutočnosti, ktoré so sebou priniesla 1. svetová vojna. Vojna narušila v priebehu storočí formované hospodárske vzťahy, vzájomný obchod medzi štátmi i kontinentmi a podobne.

Pri formovaní svojich protikrizových opatrení sa Udržalova vláda domnievala, že dôležitou cestou k náprave je predovšetkým obmedzenie výdavkov štátu, čiže najmä šetrenie finančných prostriedkov na pôde štátnych inštitúcií. V rámci tejto iniciatívy vznikla na pôde vlády búrlivá diskusia o potrebe tzv. vianočných príspevkov (trinásty plat) štátnym zamestnancom a učiteľom, ktorý navrhla a presadzovala sociálnodemokratická strana. Politický výbor ministrov aj ministerská rada o tomto probléme rokovali v máji 1930.

V roku 1931 už bola situácia oveľa komplikovanejšia. Kríza totiž postupne zasiahla aj priemysel a peňažníctvo, čo znamenalo rapidný nárast počtu nezamestnaných. Tieto nové skutočnosti spôsobili, že vláda, a konkrétne ministerstvo financií, začali intenzívne vymáhať

¹⁹ Z protokolů schůzí 11. československé vlády (2. Udržalovy), 11. 12. 1929 – 21. 10. 1932, Edice vybraných pasáží, edit. R. Machatková, Národní archiv Praha, 2002, 24 – 25.

od všetkých štátnych inštitúcií znižovanie rozpočtových finančných prostriedkov. Napríklad iba pre ministerstvo vnútra vláda rozhodla v júli 1931 o znížení rozpočtu o 9,1 milióna Kčs.

Opatrením, ktoré malo prispieť k zníženiu výdavkov štátnych orgánov, bol návrh zákona, pripraveného ministrom financií Karlom Traplom, na zriadenie parlamentnej úspornej a kontrolnej komisie (prijatý pod č. 205/1932 Zb.). Úlohou tejto komisie – v ktorej napokon pôsobili takmer výhradne vysokí štátni úradníci – bolo dosiahnuť úspory v čelných inštitúciách štátu a v štátnych, alebo štátom riadených podnikoch, fondoch a zariadeniach. S podobným cieľom sa zriadila aj ďalšia novovytvorená inštitúcia – Komisia pre z hospodárnenie verejnej správy (vznikla na základe vládneho nariadenia č. 125/1932). Pôsobila ako poradný orgán vlády pri predsedníctve ministerskej rady. Jej členov vymenovala vláda a náplňou jej činnosti bolo uskutočniť racionalizáciu verejnej správy. Poslaním oboch komisií bolo hľadať „prebytočné pracovné sily“ v štátnom aparáte, obmedziť prijímanie nových síl, preradovanie zamestnancov do vyšších platových kategórií a navrhovať znižovanie platov štátnych zamestnancov. Ministerstvo financií komisiám a napokon celej vláde na jej zasadnutí v septembri 1932 navrhovalo zníženie platov štátnych zamestnancov a dôchodkov o 15 %. Zrejme aj činnosť spomínaných úsporných orgánov prispela k tomu, že sa v období veľkej hospodárskej krízy znížili v štátnej správe a v štátnych inštitúciách platy zamestnancov o 2 miliardy korún, položky určené na sociálne, kultúrne a zdravotnícke ciele o 750 miliónov korún a postupne sa obmedzovali aj financie na prepotrebné investície štátu.

S návrhom na zníženie platov štátnych zamestnancov, ktorý vypracovalo ministerstvo financií už za pôsobenia nového šéfa ministerstva financií Dr. Karla Trapla (vo vláde nahradil v apríli 1931 Dr. K. Engliša) predstúpil pred poslancov v októbri 1932 sám minister v súvislosti s rokovaním o štátnom rozpočte na rok 1933. Ministerstvo financií zdôvodňovalo nevyhnutnosť prijatia tohto návrhu tým, že to je jedna z podmienok na dosiahnutie rovnováhy medzi plánovanými príjmami a výdajmi v rozpočte. Minister Trapl si uvedomoval nepopulárnosť tohto návrhu. Predpokladal pri jeho predkladaní mimoriadny odpor aj parlamentných zástupcov vládnych politických strán, dokonca aj problémy v samej vláde. Návrh skutočne vyvolal mimoriadne politické napätie, ktoré napokon vyústilo do vládnej krízy a nakoniec viedlo k pádu Udržalovej vlády. Vláda siahala tiež k ďalším pôžičkám od najväčších bánk. Prostriedky na ich splácanie sa snažila čerpať zavedením mimoriadnych prirážok k daniam, vytváraním nových daní, prípadne zvyšovaním sadzieb niektorých daní. Je pochopiteľné, že všetky tieto riešenia boli krajne nepopulárne.

Vedenie agrárnej strany sa snažilo presvedčiť svojich vládnych partnerov, ako aj verejnosť o tom, že nové ťažkosti v česko-slovenskom poľnohospodárstve – a v nástupe krízy

v poľnohospodárstve – do značnej miery ovplyvnilo uzavretie štyri roky pripravovanej medzinárodnej obchodnej zmluvy Česko-Slovenska s Maďarskom (uzavretá 31. mája 1927, do platnosti vošla 8. augusta 1927), a preto nástojilo na tom, aby sa táto zmluva, po vypršaní termínu jej platnosti, už viacej neobnovila. Rovnako interná informácia, určená pracovníkom ministerstva pre unifikáciu zákonov a správy ako publikované články českých národohospodárov, svedčili o tom, že maďarskí poľnohospodári skutočne veľmi úspešne využili obchodnú zmluvu s Č-SR. Len počas roku 1929 vyviezli z celkového svojho exportu do Česko-Slovenska 29,5 % dobytky, 23,4 % pšenice, 20,2 % múky a 33,8 % ovocia ako aj ďalších agrárnych tovarov. Na druhej strane export ponúkaných českých tovarov (najmä priemyselných výrobkov) nenašiel na maďarskom trhu predpokladaný odbyt. Maďarsko však prejavilo nevšedný záujem o slovenské drevo a tým umožnilo koncom 20. rokov rozmach slovenského drevárskeho priemyslu. Dovoz lacnej pšeničnej múky z Maďarska do Č-SR vyvolal však všobecné zdesenie u českých agrárnych podnikateľov, ktorí konštatovali, že „je tu navezeno také quantum mouky maďarské, že lze u nás klidně odložit žně o 2 roky“. Z tohto dôvodu zástupcovia agrárnych podnikateľov konštatovali vo vláde, že jednou z priorit pre odstránenie agrárnej krízy v Česko-Slovensku je zrušenie uvedenej obchodnej zmluvy.

Agrárna strana presadila v roku 1930 zrušenie respektíve neobnovenie obchodnej zmluvy s Maďarskom. Túto skutočnosť privítali aj priemyselné kruhy v Maďarsku. Bezozmluvný stav mal však nielen hospodárske, ale aj politické dozvuky. Negatívne dôsledky zrušenia tejto medzinárodnej zmluvy čoskoro pocítil najmä slovenský drevársky priemysel, práve tak ako aj export uhlia, výroba a export bavlneného a vlneného tovaru či papiera. Na konci 20. rokov zamestnávali drevospracujúce závody približne 12 600 robotníkov. Koncom roku 1930 zastavilo prácu 80 % píl. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím klesol na 50 % počet zamestnaných robotníkov. I keď si treba uvedomiť, že k úpadku drevospracujúceho priemyslu prispeli aj iné faktory (napríklad zabrzdenie stavebného ruchu), rozhodujúci podiel malo preňho práve prerušenie dobre rozbehnutého zahraničného obchodu s Maďarskom. V auguste 1932 podpísali síce zástupcovia oboch štátov dohodu o vzájomnej výmene tovarov kompenzačnou cestou, ale obchodné vzťahy medzi nimi sa už v tridsiatych rokoch nikdy nedostali na úroveň z obdobia rokov 1927 – 1930.

Zástupcovia agrárnej strany v Udržalovej vláde, ako aj v parlamente presadzovali, okrem riešenia problému obchodnej zmluvy Česko-Slovenska s Maďarskom, aj ďalšie opatrenia na prospech poľnohospodárskych podnikateľov. Nadväzovali v nich v podstate na tzv. vývozné (alebo colné) zákony, ktoré na prospech agrárnych producentov prijal parlament už v polovici 20. rokov počas úradníckej vlády J. Černého. Ich cieľom bolo zamedziť dovoz

poľnohospodárskych plodín a zvierat, a tým znížiť konkurenciu pre domácich producentov na vnútornom trhu. Prax však ukázala, že tieto opatrenia boli málo účinné, pretože podnikteli poľnohospodárov zvýšiť počet osevných plôch aj hektárových výnosov týchto „colne opatrených“ plodín (napríklad pšenice miesto cukrovej repy). Tým sa nežiaduco rozrástla ich ponuka na domácom trhu, čo napokon vyvolalo ďalšie zníženie ich cien. Vláda a parlament sa snažili zvýšiť cenu poľnohospodárskych tovarov, napríklad ďalším zavádzaním colných prirážok pri dovoze niektorých druhov obilia, múky a mlynárskych výrobkov, ktorými opäť zamedzovali dovoz lacnejších plodín zo zahraničia. Tieto opatrenia však komplikovali život obyvateľstva miest a vyvolávali vlnu odporu a sociálnych hnutí. Navyše, colné opatrenia, ktoré obmedzovali dovoz obilia a iných poľnohospodárskych produktov, boli na Slovensku výhodné iba pre menšiu, podnikateľskú vrstvu, čiže tú, ktorá mala na svojich veľkostatkoch takú nadprodukciu, že mohla predávať aj vyvážať. Malý roľník (a tých bola na Slovensku väčšina) si na svojom nevelkom poličku dorábala obilie iba na zomletie múky, potrebnej na výživu svojej rodiny, prípadne ho použil ako krmivo pre chov domácich zvierat. V žiadnom prípade však obilie neponúkal ani na domácom, toľž nie na zahraničnom trhu. Navrhované colné ochranné zákony mu nepomohli riešiť situáciu, súvisiacu s agrárnou krízou.

Ďalším opatrením na prospech agrárnych podnikateľov bolo prijatie zákona o odbere niektorých druhov poľnohospodárskych tovarov štátnymi podnikmi, ústavmi a zariadeniami (zákon č. 47/1930 Zb. z.), ktorým vláda a parlament určovali napríklad armáde, väzňom, školám a podobne kupovať predovšetkým výrobky, ktoré ponúkali domáci výrobcovia.

Východiskom, ktoré malo napomôcť zmierniť neúnosných problémov najviac postihnutého obyvateľstva, boli tiež rôzne dobrovoľné výpomocné aktivity spoluobčanov. Tým, že Slovensko bolo prevažne krajinou chudobných ľudí, aj dobročinné akcie mohli mať a tiež aj priniesli iba dočasný, minimálny efekt. Zákonné normy na podporu a riešenie problémov nezamestnaných boli počas pôsobnosti druhej Udržalovej vlády málo účinné, skôr ich možno charakterizovať ako nekoncepčné. Veľký podiel na nekoncepcii čelných orgánov politického systému, pri hľadaní účinných krokov na likvidáciu alebo aspoň tlmenie negatívnych sprievodných javov hospodárskej krízy, mal aj nepochopiteľne ľahostajný postoj parlamentu. Dôkazom toho bola aj neúčast' poslancov na parlamentných zasadaniach pri rokovaní o najdôležitejších rozhodnutiach a pri prijímaní závažných zákonných noriem. Napríklad pri rokovaní o rozpočte na rok 1930 sa zasadania zúčastnilo iba 14 z takmer troch stoviek poslancov.

Veľká hospodárska kríza zasiahla aj finančnú sféru. V jej priebehu zaniklo na Slovensku 16 bánk. V ďalších slovenských bankách, napríklad v Slovenskej národnej banke a

v Tatrabanke sa prejavila znížením finančných prostriedkov o 30 – 50 %.²⁰ Vláda sa snažila čeliť prenikaniu krízy do bankového systému v apríli 1932 prijatím novelizácie bankových zákonov z roku 1924.²¹ Sprísnila nimi štátny dozor nad bankami, zabránila zakladaniu ďalších filiálok a obmedzila príjmy členov správnych rád tým, že novelizácia zakázala vedúcim predstaviteľom finančných inštitúcií byť členom viac než v 10 – 15 správnych radách či revízijských orgánoch v bankách. Svedectvom podielu politických strán na prenikaní do riadiacej sféry ekonomiky bola aj skutočnosť, že rozhodovaním a kontrolou dodržiavania bankových novelizačných zákonov vláda poverila ministerstvo vnútra (späť s agrárnou stranou) a ministerstvo financií. Novelizácia bankových zákonov sa stala v júli 1932 východiskom k významnej sanácii 11 bánk, ktoré získali podporu zo štátnych prostriedkov vo výške 755 miliónov korún a štátne záruky vo výške 525 miliónov korún²² a to v situácii, keď vláda súhlasila s hromadným prepúšťaním už i štátnych zamestnancov a keď sama presadzovala prijatie mnohých úsporných opatrení.

Už v lete 1932 sa začali prejavovať v politickom živote Česko-Slovenska ťažko pred verejnosťou utajované napäté vzťahy medzi koalíčnými stranami a najmä ich vládnu reprezentáciou. Príčinou napätia bol vypuklý nedostatok štátnych financií a hlavne rozdielne názory na jeho likvidáciu. Bolo len otázkou času, kedy predseda vlády podľahne tlaku socialistických strán, ako aj radikálnych členov vo vlastnej strane, a nebude schopný priečiť sa prijímať nepopulárne úsporné opatrenia a radšej zvolí demisiu vlády. František Udržal predniesol posledný prejav v najvyššej vládnej funkcii 8. októbra 1932 pre pozvaných novinárov. Oboznámil ich s problémami pri príprave štátneho rozpočtu na nasledujúci rok. Zdôraznil svoj zamietavý postoj k ďalšiemu znižovaniu platov štátnych zamestnancov. Po tejto tlačovej konferencii odcestoval na liečenie do Karlových Varov. Počas jeho neprítomnosti ho vo funkcii premiéra zastupoval minister a podpredseda vlády, sociálny demokrat Rudolf Běchyně.

Po predčasnom návrate z liečenia F. Udržal oznámil 17. októbra 1932 prezidentovi T. G. Masarykovi, že pre zhoršenie zdravotného stavu nemôže naďalej vykonávať funkciu predsedu vlády a rozhodol sa podať demisiu. Udržalovo stanovisko prerokoval politický komitét ministrov 19. októbra 1932.²³ Rozhodol, aby vláda ako celok podala demisiu, a to vtedy, keď bude s predsedníctvami koalíčných strán dohodnutá jej nová zostava.

²⁰ Faltus J., Průcha V., *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*, Bratislava 1967, 246.

²¹ Zákon č. 54/1932 Zb.

²² Faltus J., Průcha V., c.d. 247.

²³ Národní archiv Praha, Fond Predsedníctvo ministerskej rady, kart. 4390, Protokol zo schôdze Predsedníctva ministerskej rady 21. 10. 1932.

Ministri splnomocnili predsedu vlády, aby až po dohode o zostavení novej vlády oficiálne oznámil prezidentovi republiky demisiu vlády. Okamžite sa v predsedníctvach politických strán a v kuloároch začali formovať rôzne návrhy na zloženie ďalšej vládnej zostavy. Nechýbali ani prognózy „vlády pevnej ruky“. Prezident Masaryk videl východisko v úradníckej vláde, ktorá by disponovala „diktátorskou taktovkou“, najmä pri presadzovaní hospodárskych opatrení.²⁴ Predsedníctvo agrárnej strany zvolalo urýchlene zjazd svojej strany, aby delegáti demokraticky rozhodli, kto bude stranu reprezentovať v novej vláde. Jeho účastníci navrhli na post premiéra česko-slovenskej vlády dovtedajšieho predsedu poslaneckej snemovne Jana Malypetra. Tento návrh akceptoval aj prezident a poveril Malypetra zostavením novej vládnej koalície.

Prezident vymenoval dvanástu vládu (prvú koaličnú zostavu vedenú J. Malypetrom) 29. októbra 1932. Mala 15 členov, čiže o jedného ministra menej ako predošlá. Takmer všetkých ministrov ponechal Malypeter na čele rezortov ako v predchádzajúcej vláde. Vytvorila sa národnostne zmiešaná vládna koalícia, v ktorej bolo jedenásť Čechov, dvaja Slováci a dvaja Nemci. Agrárna strana opäť získala 4 vládne posty, národno-socialistická a sociálni demokrati po 3 kreslá, česko-slovenská ľudová strana 2 kreslá, národní demokrati a dve nemecké menšinové strany obsadili po jednom ministerskom poste. Ministerský predseda bol poverený aj riadením, respektíve skôr likvidáciou rezortu ministra pre zásobovanie. Už pri formovaní Malypetrovho kabinetu sa počítalo s jeho zrušením, čo sa aj uskutočnilo v júli 1933. Ministerstvo pre zásobovanie zaniklo po prijatí zákona č. 142/1933 Zb. Vláda Jana Malypetra mohla počítať v poslaneckej snemovni s podporou 194 poslancov a v senáte mala za sebou 100 senátorov.

Do kresla ministra poľnohospodárstva sa vrátil Dr. Milan Hodža, ktorý viedol toto ministerstvo už v 20. rokoch a mal s organizovaním tohto rezortu skúsenosti. Vo svojej funkcii, na čele ministerstva školstva a národnej osvety, naďalej zostal ďalší slovenský politik Dr. Ivan Dérer. Z vlády odišiel minister vnútra – reprezentant mladšej slovenskej politickej elity - Dr. Juraj Slávik.

Vládna zostava nebola od začiatku pevná. Zápasili v nej viaceré politicko-profesijne zamerané prúdy, spojené s rozdielnym finančným kapitálom a podporované rozdielnymi spoločenskými vrstvami. Prvý z nich bola spätý predovšetkým s koncernom Živnobanky, ktorú politicky reprezentovala národnodemokratická strana. Prikláňala sa k nej aj časť agrárnických politikov. Ďalšia skupina sa opierala o Anglo-Pragobanku a vo vláde jej záujmy

²⁴ Lacina V., Velká hospodářská krise v Československu 1929 – 1934, Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 1984, 166

oficiálne presadzovala agrárna strana. Významnou súčasťou Malypetrovej vládnej koalície boli tiež socialistické strany, ktoré sa – po názorovom tápaní v predchádzajúcich krízových rokoch – práve v tomto vládnom období čoraz nástojčivejšie hlásili o slovo pri navrhovaní protikrízových opatrení. Námety čerpali najmä zo zahraničných zdrojov (napríklad z teórií J. M. Keynesa) a snažili sa o ich aplikáciu v domácich podmienkach. Ich návrhy (napríklad o presadení širokej investičnej činnosti a regulácii štátnej hospodárskej politiky, najmä pri zavádzaní evidencie do systému štátnych objednávok) našli podporu aj v činnosti slovenskej samosprávy, rovnako aj v pôsobnosti prívržencov regionalizmu, ktorí sa združovali pod organizačných zastrešením Národohospodárskeho ústavu pre Slovensko a Podkarpatskú Rus (NÁRUS).

Predseda vlády bol zrejme vopred informovaný o rozdielnosti koncepcií jednotlivých koaličných politických strán pri riešení hospodárskej krízy. V snahe vyhnúť sa konfrontačnej výmene názorov na zasadnutiach vlády a zabrániť prenikaniu informácií o ťažko získanej „jednote“ predsedníctva ministerskej rady, hneď na prvej schôdzi vlády 2. novembra 1932 dôrazne prízvukoval, že „všetci členovia vlády sú povinní zachovávať o zasadaniach ministerskej rady jednoznačnú dôvernosť. Túto podmienku pokladal predseda vlády za nevyhnutnú v záujme úspešného vývoja vládnej činnosti najmä v terajšej dobe ťažkej hospodárskej krízy a veľmi ťažkých pomerov vôbec“.²⁵ Ministri nového vládneho kabinetu akceptovali požiadavky ministerského predsedu. Súhlasili tiež so zvýšenou „disciplínou“ pri akýchkoľvek politických prejavoch a pri publikovaní článkov v dennej tlači. Na zasadnutí vlády 29. decembra 1932 sa ministri zhodli na tom, že by nebolo vhodné, aby sa ich zverejnené názory trieštili, a v rámci toho, aby „zabezpečený bol hladký vývoj vládnych prác v koaličnej zostave“ vytvorili si interné smernice o uchovaní dôvernosti a jednoty v informovaní verejnosti.

Už prvé zasadanie Malypetrovej vlády však signalizovalo väčšiu snahu o spätosť vlády s predsedníctvami koaličných politických strán a s parlamentom (napríklad pri určení postupu pri prerokovávaní štátneho rozpočtu na rok 1933). Bolo zrejme, že predseda vlády sa usiloval urýchlene ukončiť finančné provizórium, ktoré by sa uskutočnilo, ak by vláda nebola schopná čo najskôr predložiť parlamentu návrh na štátny rozpočet, v ktorom by sa nachádzalo aj východisko k likvidácii priveľkého finančného deficitu.

Malypetrova vláda sa so svojím programom predstavila parlamentu 3. novembra 1932. Predseda vlády sa netajil tým, že vláda stála hneď spočiatku pred plnením úloh, ktoré boli zo

²⁵ Národní archiv Praha, Fond Predsedníctvo ministerskej rady, kart. 4390.

dňa na deň vážnejšie a ťažko riešiteľné. Priznal tiež, že príjmy štátnej pokladnice klesajú priamoúmerne s umŕtvovaním hospodárskeho života.²⁶ Príčinu tohto nepriaznivého stavu videl v absolútne rozrušených medzinárodných ekonomických vzťahoch. Rozvrátila ich – podľa neho – už 1. svetová vojna, ktorá prišla po dlhodobom pokojnom mierovom období a zničila nielen národné či štátne ekonomiky, ale aj mravné princípy a hodnoty. Na prvom mieste budúcich úloh si predseda vlády vytýčil úlohu uviesť do rovnováhy štátne financie. Prvým krokom k náprave domácich hospodárskych problémov sa stala redukcia štátnych výdavkov. Nástrojom na realizáciu tohto kroku sa mala stať parlamentná úsporná komisia a komisia pre reformu verejnej správy, rozšírená o odborníkov z praxe. Obe komisie mali spolupôsobiť pri predpokladanom prepúšťaní stoviek zamestnancov štátnej správy, štátnych podnikov a samosprávnych inštitúcií.

Zasadania Malypetrovej vlády – v porovnaní so schôdzami predchádzajúceho vládneho kabinetu – nadobudli niekoľko nových prvkov. Mali pružnejší priebeh a viacej, ako predchádzajúca vláda, venovali priestor skutočne aktuálnym celospoločenským problémom. Bolo zrejmé, že nielen vláda, ale aj celá politická a ekonomická elita v Č-SR sa viacej orientuje v problémoch, ktoré prinášala so sebou hospodárska kríza. V odbornej národohospodárskej tlači, na stránkach denníkov politických strán, sa začali objavovať kvalifikované komentáre a články o priebehu krízy aj v iných štátoch, ako aj o návrhoch jednotlivých vlád či ekonomických odborníkov na ich riešenie.

V hojnejšej miere sa na zasadaniach vlády začali prerokovávať aj špecifické problémy Slovenska. Agrárna strana si pre zabezpečenie aktuálnych a objektívnych informácií o situácii na Slovensku vytvorila zvláštnu slovenskú komisiu, ktorá pôsobila pod vedením známeho už predvojnového slovenského politika, neskôr vedca Antona Štefáneka. Minister poľnohospodárstva Dr. Milan Hodža zveril súbežne výskum najcitlivejšej oblasti na Slovensku – komplexné štúdium a zhodnotenie podmienok života na slovenskom vidieku – do rúk tímu vedcov z Ústavu pre poľnohospodársku politiku, ktorý viedol český poľnohospodársky odborník univ. prof. Edvard Reich. Výsledkom práce tohto vedeckého tímu sa stala práca, publikovaná v roku 1934 pod názvom Základy organizácie zemědělství Československé republiky se zvláštním zřetelom k stanovení hlavních zásad zvelebovacího programu, k budoucímu vývoji zemědělství v ČSR a k otázce, zda si konkurují v zemědělské výrobě naše země západní s východními. V práci venovali autori (E. Reich a F. Lom)

²⁶ Malypetrova vláda bola hneď po zahájení činnosti informovaná o tom, že nekrytý schodok v štátnom rozpočte tvoril práve sumu 1.734,000.000 korún. Z toho sa jej podarilo splatiť v priebehu dvoch mesiacov 84,000 000 korún.

pozornosť aj slovenskej poľnohospodárskej výrobe, jej možným perspektívam, ale predovšetkým životným podmienkam všetkých vrstiev dedinského obyvateľstva.

Pri rokovaní o štátnom rozpočte na rok 1933 sa s ohľadom na konkrétnu finančnú situáciu snažili ministri zaviesť úsporné opatrenia predovšetkým vo svojich rezortoch. Na vládnom zasadnutí v novembri 1932 podporili návrh ministra financií, ktorý rozdelil a rozplánoval vo svojom návrhu úspory nielen pre jednotlivé ministerstvá, ale počítal aj s krátením rozpočtových finančných prostriedkov prezidenta, prezidentskej kancelárie (o 1 696 600 korún), a parlamentu (o 1 185 000 korún). Najviac sa skrátenie dotýkalo ministerstva verejných prác, ministerstva národnej obrany a ministerstva poľnohospodárstva. Necelé dva mesiace po svojom nástupe začala Malypetrova vláda naplňovať konkrétnymi aktivitami svoj program v oblasti šetrenia finančnými prostriedkami. Na zasadnutí predsedníctva vlády, tesne pred Štedrým dňom 1932, sa na návrh ministerstva železníc a ministerstva pôšt a telegrafov rozhodla vládna koalícia znížiť platy a koncoročné odmeny (zaradené medzi „zvláštne príplatky“) štátnych zamestnancov na železničiach a na poštách, ktoré vláda schválila v období hospodárskej konjunktúry v decembri 1927. Napriek uvedeným predsavzatiám o šetrení musela vláda, v mimoriadne ťažkej ekonomickej situácii, pokračovať aj v podpornej politike voči najbiednejším a krízou najviac postihnutým obyvateľom.

Hneď na jednej z prvých schôdzí vládneho kabinetu (17. januára 1932) schválili návrh ministra poľnohospodárstva, aby sa na zmiernenie ťažkej sociálnej situácie nezamestnaných a na realizáciu ďalších núdzových prác v novembri a decembri uvoľnilo zo štátnych prostriedkov mimoriadnych 518 480 korún, z ktorých by ihneď predisponovali slovenským samosprávnym inštitúciám potrebných 186 070 korún. Peniaze mali využiť najmä správy štátnych lesov a poľnohospodárskych podnikov. Minister poľnohospodárstva prisľúbil, že ak požadovanú sumu vláda odobrí, jeho ministerstvo nájde vo svojom rozpočte na rok 1933 jej úhradu. Svoj návrh i aktuálnosť nastoleného problému minister zdôvodnil vlečúcou sa a dosiaľ len okrajovo riešenou veľkou nezamestnanosťou lesných a poľnohospodárskych robotníkov na Slovensku.

Na návrh ministra sociálnej starostlivosti aj Malypetrova vláda pokračovala v organizovaní štátnej stravovacej akcie pre nezamestnaných a čiastočne zamestnaných robotníkov (napríklad za mesiac december 1932 schválila venovať na túto akciu 22 miliónov korún). Pokračovala tiež v tzv. mliečnej akcii pre deti nezamestnaných, organizovanej štátnymi inštitúciami. Na decembrovom zasadnutí vlády v roku 1932 ministri súhlasili s tzv. vianočným príspevkom pre deti nezamestnaných žiteľov rodín v celkovej hodnote 5 350

000 korún, pričom organizáciou týchto podujatí poverili pracovníkov ministerstva sociálnej starostlivosti,²⁷ ktorí mali tiež vypracovať podrobný návrh, koľko peňazí z uvedenej sumy dostanú jednotlivé okresy a obce na území celého štátu. Okrem už tradičného vianočného príspevku, ktorý vláda poskytla deťom nezamestnaných aj v predchádzajúcich rokoch, sa v decembri 1932 vláda rozhodla poskytnúť dar nielen deťom nezamestnaných priemyselných robotníkov (čo bolo bežné v činnosti predchádzajúcich vládnych kabinetov), ale zohľadnila aj problémy vidieckej mládeže tým, že podporu určila aj širšiemu okruhu ubiedených detí „nemajetných v horských oblastiach, ktorých poškodila hospodárska kríza“. Na Slovensku poverila vláda organizovaním podporných akcií okresné úrady. Podporiť nezamestnaných sa rozhodli v decembri 1932 tiež vedenia štátnych aj súkromných banských podnikov. Ponúkli vláde ako dar pre nezamestnaných uhlie s tým, že vláda im zaplatí za tento dar nižšiu ako obvyklú predajnú cenu, ktorú si vyúčtuje v rámci „prostriedkov určených na starostlivosť o nezamestnaných“ a navyše podnikateľom – darcom poskytne zľavu na dani z obratu.²⁸

Vláda vedená Janom Malypetrom vypracovala a parlamentu predložila niekoľko závažných návrhov zákonných noriem, ktoré mali prispieť k riešeniu ekonomických a sociálnych problémov. K najvýznamnejším z nich patrila tzv. zákon o karteloch a súkromných monopoloch, známy pod skráteným názvom Kartelový zákon (č. 141/1933 Zb.). Tento zákon prerokovala a prijala poslanecká snemovňa 8. júla 1933 a senát 12. júla 1933. Vo vláde nebol však žiadnou novou či neznámou zákonnou normou. Na jeho prípravu pracovala už Švehlova vláda (1922 – 1925), konkrétne ministerstvo pre zásobovanie ľudu vedené Dr. Emilom Frakom, ktoré ho v roku 1925 mienilo predložiť parlamentu.²⁹ Švehlov vládny kabinet však túto úlohu nesplnil a návrh zákona na vytváranie kartelov, monopolov a syndikátov v Č-SR sa po dlhom odkladaní dostal do rúk poslancov až v období hospodárskej krízy. Stal sa impulzom nútenej syndikalizácie priemyslu, čiže zoskupenia podnikov z rovnakého výrobného odvetvia, ktorého účastníci sa rozhodli potierať vzájomný konkurenčný boj tým, že sa dohodli na jednotných cenách odpredávaných výrobkov, nákupných cenách surovín, rozdelili si sféry odbytísk, vytvorili si spoločnú organizáciu s jednotným administratívnym aparátom, názvom, prostriedkami reklamy a podobne.

Na Slovensku boli veľmi výhodné takéto združenia poľnohospodárskych prvovýrobcov so spracovateľskými priemyselnými závodmi. Osvedčili sa napríklad v mliekarenskom priemysle, pretože zabezpečili poľnohospodárom pravidelný odbyt mlieka

²⁷ Národní archiv Praha, Fond predsedníctvo ministerskej rady, kart. 4390.

²⁸ Národní archiv Praha, Tamže.

²⁹ Osnova zákona o kartelech a soukromých monopolech, in Parlament. revue pro státovědu, sociologii a hospodářskou politiku, r.7, 1928 – 1929, Praha 1929, 254 – 255.

na výrobu masla, syrov, bryndze s vopred dohodnutými, pevnými cenami, ktoré schvaľovalo ministerstvo poľnohospodárstva. Dôkazom toho, že syndikalizácia bola pre slovenské hospodárstvo výhodným prvkom, ktorý prispieval k riešeniu aktuálnych ekonomických a sociálnych problémov je skutočnosť, že iniciatíva pri vytváraní syndikátov prichádzala zdola, čiže od samotných aktérov priemyselného podnikania. Podnikatelia dokonca kritizovali, že štátna byrokracia nekoná v týchto prípadoch dost' pružne a tým znevýhodňuje priemyselníkov. Svedectvom toho boli tri odborné semináre, ktoré sa konali v novembri 1933 a vo februári 1934 vo Zvolene a v marci 1934 v Bratislave.³⁰ Všetky tri mali na programe riešenie výrobných a odbytových problémov slovenského mliekarenského priemyslu, salašníctva a ďalších odvetví. Zúčastnili sa na nich pozvaní vedci z pražskej akadémie vied, z výskumných poľnohospodárskych ústavov a staníc na Slovensku, národohospodári, podnikatelia textilných, garbiarenských, odevných a mliekarenských závodov. Pozvanie prijali aj zástupcovia ministerstiev a samosprávy. Na seminároch sa diskutovalo aj o moderných metódach spracovávania kože, vlny a mliečnych výrobkov. Rokovania sa stali dôležitým impulzom na vytváranie spoločných združení priemyslu a prvovýroby (poľnohospodárov, chovateľov oviec a hovädzieho dobytku). Pomocnú ruku na riešenie odbytových problémov podal slovenským podnikateľom na seminároch osobne prítomný Jan Antonín Baťa, ktorý prejavil záujem o výkup kvalitnej ovčej vlny.

Podobným „medziodborovým“ združením, ktoré vzniklo z impulzu Hodžom zriadenej Československej akadémie poľnohospodárskej, bol obilný monopol. Vláda ho zriadila pod názvom Československá obilná spoločnosť vládny nariadením o úprave obchodu s obilím, múkou a mlynskými výrobkami, aj niektorými krmivami. (Vládne nariadenie č. 137/1934 Zb.) Obilný monopol mal vyhradené právo vykupovať na území celého štátu od roľníkov obilie za jednotnú, vopred určenú cenu. Iba táto organizácia dostala právo vyvážať spomínané poľnohospodárske produkty do zahraničia. Organizačnú štruktúru Československej obilnej spoločnosti tvorili poľnohospodárske a spotrebné družstvá a obchodné spoločnosti. Tým, že obilná spoločnosť získala výhradné právo na výkup a predaj obilia a uvedených poľnohospodárskych výrobkov, a súčasne pod patronátom vlády určovala ich dlhodobé ceny, podieľala sa v podstate na formovaní konkrétnej oblasti poľnohospodárskej politiky štátu.

Podľa zmluvy medzi vládou a Československou obilnou spoločnosťou prevzal štát na seba povinnosť nahrádzať spoločnosti prípadné finančné straty, ktoré vznikli z nevýhodných obchodných aktivít spoločnosti, ak sa udiali na príkaz štátnych orgánov (napríklad pri

³⁰ Bartlová A., K dejinám potravinárskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1918 – 1938, HČ, 37/1989, č. 2. , 250 – 273.

zladených dodávkach múčnych výrobkov nezamestnaným). Napriek mnohým kritickým slovám, ktoré odzneli pri hodnotení obilného monopolu, priniesla jeho činnosť v mnohých prípadoch úľavu pre roľníkov už tým, že nemuseli predávať svoju úrodu v čase pre nich nevýhodnom a to za stabilné ceny, ktoré sa nemenili počas niekoľkých mesiacov. Obilný monopol vyvolal nevyhnutnosť výstavby obilných skladísk, v ktorých sa zhromažďovalo obilie vykúpené od poľnohospodárov. Ich budovanie, financované s podporou štátu, sa stalo vítanou pracovnou príležitosťou pre mnohých nezamestnaných.

Celosvetovým sprievodným javom poľnohospodárskej krízy bolo mimoriadne zadĺženie roľníkov. Neúnosným zadĺžením európskych poľnohospodárov a jeho dôsledkami sa zaoberal aj Medzinárodný poľnohospodársky ústav v Ríme, ktorý vypracoval obsiahly materiál o stave zadĺženia roľníkov vo všetkých európskych štátoch. S výsledkami svojho výskumu zoznámil v roku 1933 londýnske zasadanie agrárnych odborníkov a podnikateľov. Londýnska konferencia však nepriniesla pozitívne výsledky ani návrhy na likvidáciu zadĺženia roľníkov, a tak riešenie tohto ťaživého problému zostalo na pleciach vlád jednotlivých štátov. Národohospodárski odborníci v Č-SR pravidelne sledovali a analyzovali metódy likvidácie zadĺženia roľníkov v európskych štátoch, najmä v Dánsku, Rakúsku, Maďarsku, vo Švajčiarsku, v Bulharsku a Juhoslávii. Poznatky, ktoré výskumom získali, sa snažili uplatniť v materiáloch, ktoré predkladali vláde a najmä priamo ministrom poľnohospodárstva.

Zadĺženie poľnohospodárskych podnikateľov svedčilo o tom, že i väčší majitelia pôdy neboli v povojnových časoch schopní bez finančných pôžičiek podnikáť tak, aby mohli vstúpiť do konkurenčných súbojov s inými domácimi a zahraničnými podnikateľmi. Zo zahraničia, najmä zo zámoria, sa počas vojny a zotrvačne i po vojne pretláčalo na európske trhy množstvo rozličných lacných poľnohospodárskych plodín, ako aj hotových, spracovaných tovarov (napríklad kvalitné syry, cukor aj múčne výrobky). Ich dovoz, ktorý sa nezastavil ani počas krízy, znižoval možnosti odpredaja výrobkov domácim producentom a tým aj schopnosť splácať svoje dlhy.

Problém spočíval v tom, že finančné ústavy, ktoré v tomto období už takisto zasiahla hospodárska kríza, neboli v žiadnom prípade ochotné akceptovať predĺženie obdobia splátok, tobôž nechceli pristúpiť na moratórium dlhov. Počas predchádzajúcich konjunkturálnych ekonomických rokov boli peňažné ústavy i súkromní veritelia benevolentnejší k svojim dlžníkom a nevymáhali od nich okamžité splátky. V období hospodárskej krízy – súc sami existenčne ohrození nedostatkom peňazí (majitelia vkladov si vo veľkej miere vybrali uložené peniaze a obmedzovali svoje vklady) – zosilnili tlak na čo najprísnejšie vymáhanie

požičaných peňazí, pričom siahali i k tým najdrastickejším formám exekúcií. Navyše – práve počas krízových rokov sa peňažným ústavom objavila lákavá možnosť investovania peňazí získaných naspäť od dlžníkov. O finančný úver v bankách sa začal zaujímať aj veľmi zaujímavý zákazník – česko-slovenský štát. Pôžičky štátu sa za danej ekonomicky neistej situácie javili ako naj dôveryhodnejšie a najbezpečnejšie využitie voľných finančných prostriedkov. Preto nečudo, že finančné ústavy nielenže privítali takúto formu investovať finančné prostriedky, ale aby ich mali čo najviac, snažili sa ich urýchlene inkasovať od svojich dlžníkov. Štát mal v roku 1934 pôžičku v domácich peňažných ústavoch vo výške 29 miliárd korún. Tým sa však stal aj jedným z najaktívnejších a najvýznamnejších „bojovníkov“ za zníženie úrokov pri požičiavaní peňazí. Na odstránenie „nekalej súťaže“ medzi bankami schválila vláda návrh zákona č. 44/1933 Zb., ktorým sa nielen zamedzoval konkurenčný zápas medzi peňažnými ústavmi, ale súčasne sa aj celoštátne upravila jednotná úroková miera.

Úprava mala mimoriadny význam pre slovenské obyvateľstvo, kde sa úroky pri dlhoch pohybovali v priemere vo výške 12 % – 18 % a to podľa toho, či si dlžník vypožičal peniaze od banky, alebo od súkromných úžerníkov. Úroky po prijatí spomínaného zákona č. 44/1933 Zb. klesli o 2 – 3 %.³¹ Napriek tomu situácia zadlženého obyvateľstva bola vo väčšine prípadov beznádejná. Zo štatistických údajov z rokov 1930 – 1933 vyplýva, že najviac dlžníkov pribudlo v roku 1932³², celkovo najväčšiu sumu peňazí si obyvatelia Slovenska vypožičali v roku 1931, v čase, keď hospodárska kríza zasiahla už všetky odvetvia slovenskej ekonomiky. Veritelia si požičiavali s nádejou, že hospodárske problémy majú iba prechodný charakter a po niekoľkých mesiacoch budú schopní peniaze vrátiť. Nielen poľnohospodárski podnikatelia, ale aj drobní roľníci (napríklad pri získavaní poľnohospodárskej pôdy v rámci pozemkovej reformy) si v priebehu výnosnejších predchádzajúcich rokov požičiavali peniaze na nákup pôdy, ťažných zvierat a strojov v nádeji, že svoje dlhy v krátkom čase splatia. V čase hospodárskej krízy, po znížení cien poľnohospodárskych výrobkov, už neboli schopní splácať svoje dlžoby.

Podľa výpočtov dobových národohospodárov tvorili dlhy poľnohospodárov v roku 1930 na Slovensku 5 miliárd korún. O rok neskôr, v januári 1931, bol každý hektár poľnohospodárskej pôdy zadlžený v priemere sumou 1 965 korún.³³ Počas krízy nadobudli veľký rozmach na slovenskom vidieku najmä hypotekárne a na nehnuteľnosti intabulované

³¹ Horváth Š., Valach J., Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945, Bratislava 1978, 130.

³² Statistická ročenka republiky Československé, Praha 1937, 260.

³³ Základy organizace zemědělství Československé republiky, Reich E., Praha 1934, 215.

dlhy. Preto aj zúfalá situácia dedinskej chudoby často vyústila do konkurzných a exekučných konaní, v ktorých roľníci doslova strácali nielen poľnohospodársky inventár či zvieratá, ale aj zaintabulované domy a ich vnútorné vybavenie. Neľútostný, krutý priebeh exekúcií nielenže vyvolával nespokojnosť a protivládne nálady medzi obyvateľstvom, ale vytváral aj politické prostredie na pôsobenie rozličných radikálnych, protivládnych strán a nimi organizované aktivity. Vláda dostávala informácie o sociálnych nepokojoch na vidieku, spätých s exekúciami a dražbami. Mala tiež informácie o nespravodlivom oceňovaní vydražovaných predmetov.

Podľa štatistických ukazovateľov sa v roku 1930 povolilo a aj uskutočnilo na Slovensku a Podkarpatskej Rusi celkovo 65 135 exekúcií len na nehnuteľnosti. V roku 1931 už 83 749, v roku 1932 sa ich počet výrazne zvýšil na 122 276, a až v roku 1933 klesol počet exekúcií na 106 320.³⁴ Drastický priebeh exekúcií vyvolával prudký hnev, stával sa prirodzeným prameňom vzbúr, revolt rôzneho druhu – počnúc odporom jednotlivcov až po masové akcie organizované opozičnými politickými stranami.

Na zasadaní vlády 27. januára 1933 minister poľnohospodárstva Dr. Milan Hodža presadil aspoň to, že vláda svojim nariadením (č. 20/1933) zamedzila exekútorom, aby svojvoľne určovali, respektíve úmyselne znižovali hodnotu roľníckeho vydražovaného majetku a následne ten istý majetok predávali za oveľa vyššiu cenu. Ďalší návrh zákona, ktorý pripravilo ministerstvo poľnohospodárstva a parlament ho prijal 5. mája 1933, predĺžil roľníkom obdobie splatnosti pôžičiek. Ani tým sa však zložitá situácia roľníkov nevyriešila a minister Hodža sa naďalej púšťal do zápasu s bankami a ďalšími súkromnými veriteľmi.

Ministerstvo poľnohospodárstva so svojimi poradcami skúmalo aj iné východiská z kritickej situácie roľníkov. Išlo im predovšetkým o zvýšenie produktivity roľníckeho podnikania a o možnosti výhodnejšieho odpredaja agrárnych produktov. Pokúšali sa o reguláciu osevných plôch tzv. náhradnými plodinami, o ktoré bol na domacom i zahraničnom trhu väčší záujem. Šlo najmä o sóju, ozimnú repku, slnečnicu, ľan, na južnom Slovensku o tabak a papriku. Tieto plodiny bol schopný vykúpiť a spracovávať domáci priemysel, týmto sa zvyšovala ich hodnota (č. 51/1934), a obmedzovalo sa množstvo umelých jedlých tukov (margarín) na 4 750 vagónov ročne. Navyše domácim výrobcam tukov vláda nariadila skupovať na ich výrobu iba domáce suroviny. Po prijatí tohto vládneho nariadenia sa podarilo zjednať konečne dohodu medzi agrárnymi podnikateľmi – pestovateľmi repky olejnej, slnečnice a sóje a medzi poľnohospodárskymi priemyselníkmi, ktorí spracovávali

³⁴ Statistická ročenka republiky Československé, Praha 1937, 260.

tieto plodiny a zabezpečovali ich odbyt. Ministerstvo riadené Milanom Hodžom sa angažovalo tiež na príprave zákonov o vzniku živočíšneho monopolu, ďalej na Slovensku veľmi žiadaného drevárskeho syndikátu (organizoval spoluprácu lesných závodov s pílami aj ďalšími spracovateľskými podnikmi) a bryndziarskeho syndikátu.

Medzi významné nové prvky v činnosti Malypetrovej vlády, ktoré svedčili o jej väčšej profesionálnej pripravenosti i o tom, že pružnejšie reagovala nielen na ekonomické problémy, ale aj na aktuálnu medzinárodnú a vnútroštátnu politickú situáciu, boli jej tzv. politické zákonné návrhy a nariadenia.

Po dlhých prípravách, ktoré sa začali už v roku 1930, sformovala Malypetrova vláda v lete 1933 definitívne znenie návrhu tzv. zmocňovacieho zákona (zákon č. 95/1933 Zb). Išlo o zákon o mimoriadnej moci nariaďovacej. Po rokovaní predstaviteľov koalíčných politických strán o tomto návrhu s prezidentom T. G. Masarykom, prediskutoval text návrhu 6. júna 1933 aj komitét politických ministrov. Už o niekoľko dní ho mali na svojich stoloch poslanci a senátori Národného zhromaždenia. Prezident ho s definitívnou platnosťou podpísal 10. júna 1933. Zmocňovací zákon umožňoval vláde prijímať vládne nariadenia v pestrej sfére celospoločenského života, pretože vláda ním získala právomoc zasahovať do štátnej administratívy a formovania ekonomickej politiky štátu, do regulácie colných poplatkov, spotreby aj úverovej sféry. Napriek tomu, že sa tento zákon vymykal zneniu ústavy Č-SR, jeho klad spočíval v tom, že umožňoval vláde rýchlo a samostatne reagovať na akútne ekonomické problémy a vydávať vládne nariadenia bez toho, že by museli prejsť dlhou vyjadrovacou a schvaľovacou cestou cez parlament. Provizórne mal zákon platiť iba do 15. novembra 1933, prešiel však niekoľkými rozhodnutiami o predĺžení pôsobnosti. O aktuálnej potrebe tohto zákona svedčí tiež fakt, že bol v platnosti až do 30. júna 1937. Vláda na jeho základe vydala 240 nariadení, ktoré sa netýkali iba hospodárskej sféry, ale zasiahli i do sociálnej oblasti a mali svoj odraz aj v politickom živote krajiny.³⁵

Po nástupe Adolfa Hitlera k moci v susednom Nemecku sa Česko-Slovensko ocitlo v zložitej zahranično-politickej situácii. Jeho medzinárodné postavenie sa podstatne zhoršilo. Národno-socialistická vláda v Nemecku sa netajila tým, že mieni svoje vnútorné ekonomické a politické problémy riešiť rozšírením svojho územia, čiže agresiou voči susedom. Bolo zrejmé, že jednou z prvých krajín Hitlerovho ďalekosiahleho plánu sa má stať obsadenie Č-SR. Tieto skutočnosti podnietili aj Malypetrovu vládu k nevyhnutným krokom, ktoré mali brániť republiku proti jej vonkajším aj vnútorným nepriateľom a prispieť k zachovaniu

³⁵ Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1948 – 1945, diel II. (1918 – 1945), Pod redakciou Bianchiho L. vydala SAV, Bratislava 1973, 288 – 289.

demokratických práv a slobôd občanov. Medzi tieto právne normy treba zaradiť zákon, ktorý prijala na návrh vlády poslanecká snemovňa 23. júna 1933 a senát 10. júla 1933 pod č. 124/1933 Zb.³⁶ Dopĺňal a upravoval zákon na ochranu republiky z roku 1923. Zvyšoval trestnú ochranu členov Národného zhromaždenia, prinášal tiež zmeny do tlačového zákona (týkali sa zastavovania periodickej tlače). Do tejto kategórie patrili tiež tzv. tlačové zákony (č. 126/1933 Zb. a 140/1934 Zb.), ktoré mali regulovať kolportáž tlače a štátnej administratívy a samosprávnym inštitúciám dávali právo obmedzovať distribúciu a predaj novín (napríklad na železničných staniach, v novinových stánkoch, mohli zakázať prepravu časopisov a novín verejnými prostriedkami a podobne).

V máji 1933 schválil komitét politických ministrov nariadenie, ktoré regulovalo v novej podobe a dopĺňalo služobné povinnosti štátnych zamestnancov. Cieľom nariadenia bolo zamedziť, aby v štátnej službe a v orgánoch samosprávy pôsobili „rozvratné živly“, čiže politicky nespoľahlivé osoby z opozičných politických strán. Do tejto oblasti možno zaradiť tiež vládne opatrenia, ktoré sa dotýkali volebného poriadku **do obcí**.³⁷ Zákon č. 122/1933 Zb. prinášal zmeny volebného poriadku **do obcí** a novelizoval pôvodný zákon č. 75/1919 Zb. Predĺžilo sa ním funkčné obdobie obecných zastupiteľstiev zo 4 na 6 rokov. Zákon tiež bol ďalším krokom, ktorý realizoval centralizáciu štátu aj na úrovni obecnej správy. Starostov obcí a ich zástupcov schvaľovala podľa tohto zákona vláda. Aj v tejto zákonodarnej norme sa prejavilo úsilie štátnych inštitúcií zamedziť, aby na čele obcí nemohli byť pre štát nespoľahliví politickí činitelia. Vláda získala možnosť, bez akéhokoľvek preverovania, okamžite prepustiť z pracovného pomeru osoby, ktoré na verejnosti priveľmi nahlas kritizovali jej činnosť. Mohla tiež odňať vyplácanie dôchodku „protištátnym živlom“. Tieto zákony mali prakticky zamedziť to, aby sa štátni zamestnanci (úradníci, učitelia, sudcovia) angažovali v opozičných politických stranách.

Vari najdôležitejšou právnou normou politického charakteru z obdobia Malypetrovej vlády bol zákon č.201/1933 Zb., ktorý odsúhlasili poslanci Národného zhromaždenia 20. októbra 1933 a senát 25. októbra 1933. Išlo o vládny návrh zákona o zastavovaní a rozpúšťaní politických strán. Po prvý raz v histórii Č-SR sa v tomto zákone definoval termín „politická strana“, a to i za situácie, že zákon umožňoval štátnym inštitúciám zakázať či dočasne obmedziť činnosť aj menším politickým hnutiam, spolkom, skupinám a združeniam, čiže nielen stranám. Dôvodom na rozpustenie, respektíve zákaz činnosti politických subjektov

³⁶ Národní shromáždění v republice Československé v druhém desetiletí (1928 – 1938), Vydalo predsedníctvo poslaneckej snemovne a predsedníctvo senátu, Praha 1938, 156.

³⁷ Slovenský denník 7. 5. 1933, č. 106.

mala byť taká činnosť, ktorá by akýmkoľvek spôsobom ohrozovala existenciu štátu, jeho demokratický systém či občianske práva jeho ďalších (v danej politickej strane neorganizovaných) občanov. Vykonávateľom tohto zákona bola vláda a úrady politickej správy, ktorým patrilo do kompetencie rozhodnúť, či tú alebo inú stranu treba v danej situácii zakázať, a to bez súdneho konania. Nešlo iba o to, že politická strana musela s okamžitou platnosťou prestať vykonávať svoju činnosť, ale aj o prepadnutie jej majetku. Zákaz sa ďalej vzťahoval aj na okamžité zastavenie vydávania jej tlače a podobne. V podstate vláda mohla tento zákon využiť na redukcii opozičných politických strán v parlamente, respektíve na umlčanie priveľmi aktívnych, vláde nepohodlných poslancov a senátorov. Napriek rôznym náznakom protiústavnosti – o potrebe tohto zákona v danej medzinárodnej a vnútroštátnej situácii svedčí skutočnosť, že jeho platnosť parlament predlžoval až do 1. januára 1938.

Je zrejmé, že Malypetrov vládny kabinet napriek mnohým interným problémom, vnútorným napätiam, ktoré vyplývali – podobne ako v predchádzajúcich vládnych zostavách – z toho, že koalícia zastupovala rôznorodé profesionálne, vekovo i sociálne odlišné skupiny obyvateľstva, postupoval konceptnejšie k riešeniu javov, spätých s hospodárskou krízou. Zrejme aj pod vplyvom napätej medzinárodnej situácie, ktorá nútila koalíciu k väčšej jednote. Do Č-SR sa vo väčšej miere dostávali aj skúsenosti z iných štátov, ktoré zápasili s podobnými problémami a hľadali cestu aj k spoločným riešeniam. Napriek úsiliu politikov i národohospodárskych odborníkov bolo zrejmé, že mnohé problémy sa za danej situácie nedali riešiť a čakali, až dozreje čas na ich likvidáciu. Regulačnými zásahmi do ekonomiky, ale predovšetkým novoprijatými zákonmi a nariadeniami zaradila Malypetrova vláda aj Česko-Slovensko medzi štáty, ktoré síce nemenili svoju platnú ústavu, ale v podstate vážne „poopravili“ politický systém smerom k obmedzovaniu demokratických práv a slobôd občanov.

Hospodárska kríza a jej sprievodné javy, ako aj viaceré zákonné normy prijaté vládou v rokoch jej priebehu, zreteľne rezonovali v činnosti celej štruktúry politického systému. Našli odozvu občanov všetkých vekových i profesijných kategórií, poznačili tiež vnútornú činnosť politických strán, spolkov i záujmových či kultúrno-umeleckých združení. Do hospodársko-sociálnych zápasov sa zapájali na Slovensku obyvatelia (napríklad poľnohospodárski robotníci) zo širokých oblastí, a tým nadobudli tieto zápasy hromadný charakter. V okresoch, s prevahou poľnohospodárskeho obyvateľstva (najmä na južnom a juhovýchodnom Slovensku), bola jedným z hlavných organizátorov sociálno-hospodárskych štrajkov komunistická strana.

V októbri 1932 uverejnil časopis Rudá Zář reportáž o hladomore na Slovensku, najmä vo východoslovenských okresoch.³⁸ Tento článok vyprovokoval k prieskumu situácie aj ďalšie denníky politických strán, ktoré začali overovať pravdivosť informácie a vysielali svojich redaktorov – pozorovateľov najmä na východné Slovensko. Napokon situácia vyzrela do takého stupňa, že prinútila reagovať aj štátnu administratívu. Vytvorila sa osobitná komisia, zložená zo zástupcov tzv. hospodárskych ministerstiev a Krajiniského úradu v Bratislave. Krajiniský úrad mohol komisii už prispieť zozbieranými konkrétnymi údajmi z okresov. Komisia po analýze zozbieraných informácií konštatovala, že v nadpolovičnej väčšine okresov (v 44 okresoch zo všetkých 79) žijú tisícky rodín na pokraji existenčného minima. Napríklad v okrese Snina bolo hladujúcich rodín 1 203, v okrese Revúca 446, v okrese Gelnica 150 atď.³⁹

Do okresov vyslaní zamestnanci Krajiniského úradu, ktorí overovali pravdivosť hlásení notariátov zhrození konštatovali, že hladujúce rodiny sú v skutočnosti ešte v oveľa väčšej biede ako naznačovali oficiálne informácie, pretože nemajú peniaze ani na nákup základných potravín a spotrebných tovarov ako bola soľ, petrolej na svietenie a podobne. Rodičia nevedeli od hladu uchrániť ani najmenšie deti. Výpomocné akcie sa v tejto situácii ukázali ako nepostačujúce. Situáciu najviac postihnutých rodín nebolo vonkoncom možné riešiť príležitostným obdarovaním a najmä nie v prostredí chudobných dedín a mestečiek, kde podstatná časť obyvateľstva bola nemajetná. Je samozrejmé, že situáciu využívali vo svoj politický prospech rôzne opozičné hnutia, ktoré boli iniciátormi rôznych foriem protestu, pričom mohli na chudobných ľuďoch pôsobiť aj demagogickými heslami, programami, v ktorých im vykresľovali iluzórne perspektívy. Pod ich vedením prepukol veľký počet sociálne a politicky motivovaných demonštrácií, štrajkov a vzbúr. V rámci celého štátu sa vyskytlo v rokoch 1930 – 1933 niekoľko takýchto prípadov ukončených strelbou.⁴⁰

Teritoriálnou základňou najpribojnejších zápasov chudoby na vidieku sa v rokoch 1931 – 1932 stali okresy južného, juhozápadného, severovýchodného a neskôr aj stredného Slovenska. Predohrou mohutného štrajkového hnutia poľnohospodárskych robotníkov Galantského okresu sa stal štrajk, do ktorého sa zapojilo 250 osôb v dedine Zemné (okres Komárno), v ktorom si štrajkujúci vybojovali zvýšenie miezd.⁴¹ V máji 1931 prebiehal najväčší štrajk tohto počiatočného obdobia hospodárskej krízy – štrajk v okrese Galanta.

³⁸ Slovenský národný archív Bratislava, Fond Krajiniský úrad-prez., kart. 54.

³⁹ Tamže a kart. 41.

⁴⁰ Ekonóm Prucha V. spočítal, že počas rokov 1930 – 1933 bolo zastrelených na území ČSR 29 osôb a četníci zranili 101 ľudí. Prucha V. a kol., Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992, diel prvý, obdobie 1918 – 1945, Nakladateľstvo Doplnok, Brno 2004, 262.

⁴¹ Plevza V., Veber L., Cambel S., KSC a roľnícka otázka na Slovensku, Bratislava 1961, 198.

Zapojilo sa doň okolo 2 000 osôb. Bolo zaujímavé, že sa doň zapojili rovnako stáli, ako aj sezónni poľnohospodárski robotníci. Bojovali za zvýšenie miezd a obnovenie kolektívnej zmluvy. Ich štrajk bol úspešný a vyvolal preto zákonite aj vznik ďalších podobných akcií. Nie všetky boli ukončené pokojne. Do dejín sa zapísali aj tragické udalosti v Košútoch, v ktorých četníci použili strelné zbrane a zastrelili troch miestnych obyvateľov a ďalších zranili.⁴²

Do ofenzívneho zápasu v roku 1931 sa zapojili aj priemyselní robotníci a nezamestnaní. Ich zápas mal zvyčajne formu protestných demonštrácií (proti zatváraníu závodov a rastu nezamestnanosti), tiež mzdových štrajkov. V týchto bojových akciách sa neraz prejavila aj solidarita priemyselných robotníkov, ktorí svojim hnutím podporovali napríklad konkrétny štrajk, či iné aktivity poľnohospodárskych robotníkov. Usporiadali napríklad aj protestné akcie na podporu uväzneného poslanca KSČ Štefana Majora, ktorý bol zaistený v súvislosti s tragickými udalosťami v Košútoch.

V máji 1932 kulminovalo nielen na Slovensku, ale aj v rámci celého štátu hnutie poľnohospodárskych robotníkov štrajkom v južných a juhozápadných okresoch Slovenska. Na jeseň v roku 1932 sa prenieslo ťažisko sociálno-hospodárskych zápasov do oblasti stredného Slovenska. Výzvou tohto hnutia bol „tretí zjazd pracujúceho ľudu Horehronia“, ktorý organizovali komunisti 23. októbra 1932, ktorým sa na Slovensku začali protiexekučné akcie. Ich vyvrcholením sa stali ďalšie výstražné, krvavé udalosti v Polomke (12. – 16. novembra 1932), ktoré boli predmetom rokovania poslancov Národného zhromaždenia. Musela sa s nimi zaoberať aj pražská vláda, pozornosť im venovali významné osobnosti vedy, umelci atď.

Začiatkom 30. rokov sa na slovenskej politickej scéne objavuje významný fenomén – je to nástup mladej generácie v politických stranách a v politickom živote vôbec. Išlo zväčša o mladú inteligenciu, ktorá študovala, alebo už ukončila štúdium na rôznych stupňoch a druhoch škôl v povojnovom Česko-Slovensku. Na rozdiel od staršej generácie nemala táto mládež väčšie skúsenosti s bývalým Uhorskom, a nemohla ním byť ovplyvnená. Súčasne však – na rozdiel od starších funkcionárov politických strán – nemohla mať táto generácia ani podstatné zásluhy na vzniku Č-SR, respektíve na boji s uhorským režimom, a prezentovať sa zásluhami v zápase za národnú slobodu. Nastupujúca mladá generácia sa formovala v demokratickom česko-slovenskom prostredí. Sympatizovala s rôznymi politickými a ideovými prúdmi, do ktorých ešte nebola zaradená. Mladí politickí aktivisti boli však do istej miery ovplyvnení najmä rodinným prostredím, z ktorého pochádzali. Do politického života

⁴² Drastický zásah v Košútoch sa hlboko dotkol nielen prezidenta T. G. Masaryka, ale aj významných slovenských a českých umelcov a mal nepriaznivú odozvu aj v umeleckých kruhoch v zahraničí.

prinášali nový ruch. Pre ich mladosť bolo typické, že omnoho razantnejšie, ako predchádzajúca generácia, požadovali principiálnejší postup pri plnení vytýčených stranických programov. Napokon mali záujem na tom, aby na seba upozornili vedenia politických strán, ako aj širšiu verejnosť.

Politicky angažovaní mladí vzdelanci a politici si v máji 1932 vytvorili prípravný výbor, ktorý zvolal do Trenčianskych Teplíc zjazd mladej slovenskej inteligencie. Konal sa 25. a 26. júna 1932 a odznelo na ňom mnoho pozoruhodných, starostlivo pripravených referátov, v ktorých účastníci analyzovali súčasnú politickú a ekonomickú situáciu v Č-SR a snažili sa navrhnúť východiská z aktuálnych problémov. Zjazd bol prvou príležitosťou všestrannej manifestácie postojov a konfrontácie názorov poprevratovej slovenskej generácie. Jeho účastníci sa sústredili predovšetkým na tri hlavné okruhy problémov: hodnotenie súčasného spoločenského poriadku, postavenie Slovenska v Č-SR a návrhy na ďalšie cesty celospoločenského vývoja.⁴³ Najväčšiu pozornosť venovali formám, podľa ich predstáv, ideálneho politického systému. V referátoch obhajovali práve tak socialisticko-komunistický spoločenský poriadok (V. Clementis), ako aj kresťanský socializmus, podľa zásad encykliky pápeža Leva XIII. *Rerum novarum* (J. Zvrškovec), ale aj koncepciu autonómie Slovenska (A. Vašek). V príspevkoch viackrát odznel rôzne formovaný návrh na federatívne štátoprávne usporiadanie Česko-Slovenskej republiky.

Najserióznejšie a najreálnejšie v danej situácii vyzneli analýzy a na ich základe utvorené návrhy slovenských národohospodárov Imricha Karvaša a Petra Zaťka, ktorí propagovali v tej dobe moderné regionalistické riešenia. I. Karvaš, na základe rozboru vzniku, dôsledkov a sprievodných javov svetovej hospodárskej krízy, tvrdil, že súčasný stav, prevažne sériovej výroby, si vyžaduje veľké hospodárske celky s jednotným, vopred dôkladne premysleným a plánovaným riadením hospodárstva. Podľa neho to mohla zabezpečiť jedine systematická regionalistická politika. P. Zaťko v referáte zdôraznil, že „...je nielen v záujme Slovenska, ale i v záujme celej našej vlasti, aby problém správneho zaradenia Slovenska do rámca ČSR bol čo najrýchlejšie riešený... Proti jej základom (republiky, pozn. A. B.) nepracuje ten, kto poukazuje na jestvovanie tohto problému a na nutnosť jeho riešenia, ale skôr ten, kto problém nechce vidieť... Najvhodnejším prostriedkom riešenia, ako z hľadiska celoštátneho, tak i z hľadiska Slovenska, zdá sa byť regionalizmus. Týmto slovom označujeme rovnako snahy o chránenie a uplatňovanie zvláštnych záujmov kraja v rámci záujmov štátu, rovnako správny systém zabezpečujúci individualitu a vlastný život

⁴³ / Ich referáty v plnom znení priniesol časopis *Politika*, ročník II / 1932, osobitné zjazdové číslo z júna 1932.

jednotlivých krajín... Regionalizmus, ako správny systém, nie je, samozrejme, cieľom, ale len prostriedkom. Jeho účelom je zabezpečenie rovnomerného vývoja všetkých častí celku... regionalizmus vidí svoju prvú úlohu v rýchлом vyrovnávaní existujúcich rozdielov medzi jednotlivými krajmi i za cenu favorizovania zaostalých krajov... Je predsa samozrejmé, že slobodný národ chce všetky práva, ktoré takémuto národu v rámci jeho štátu patria”.⁴⁴

V referátoch na trenčiansko-teplickom zjazde mladej inteligencie sa vyskytli aj evidentne rôznorodé názory i cesty k hľadaniu zlepšenia celkových pomerov nielen na Slovensku, ale aj v celom štáte. Všetci účastníci zjazdu však odsúdili vtedajší centralistický systém v Č-SR ako nežiaduci, neefektívny, ktorý nie je schopný riešiť najzávažnejšie vnútropolitické a ekonomické problémy občanov.

K problémom, ktoré načrtol zjazd mladej slovenskej inteligencie, sa vracal časopis *Politika* i v nasledujúcich číslach. Bolo zrejmé, že nastolené otázky, o ktorých sa v referátoch hovorilo, boli páľčivé a vyžadovali si urýchlené riešenie. Zjazdová diskusia bola však aj svedectvom veľkej názorovej roztrieštenosti, politickej a ideologickej polarizácie mladej generácie, ktorá verejne prejavila ambíciu prevziať opraty budúceho vývoja na Slovensku do vlastných rúk.

Vo väčšine príspevkov odznali tiež kritické pripomienky k neschopnosti a k vysokému veku vtedajšej politickej reprezentácie štátu a vedení politických strán. V záverečných formuláciách referentov, i v rezolúciách jednotlivých komisií, nechýbali ani návrhy na generačnú výmenu v štátnych, administratívnych i ďalších funkciách. Mladá inteligencia, zúčastnená na zjazde, bola pripravená nastúpiť na tieto miesta a prevziať zodpovednosť za vedenie politických strán, ako aj štátnych orgánov a inštitúcií.

Svedectvom rozdielneho prístupu k aktuálnym celospoločenským problémom boli nielen odlišné stanoviská mladých delegátov zjazdu v Trenčianskych Tepliciach, ale aj neúčast' veľkej skupiny politicky aktívnych mladých ľudí, ktorí sa angažovali v mládežníckych organizáciách agrárnej strany. Je pochopiteľné, že prívrženci najväčšej vládnej strany, ktorá pravidelne obsadzovala najdôležitejšie ministerské kreslá vo vládných zostavách, nemuseli bojovať za svoje budúce uplatnenie v štátnych službách tak intenzívne, ako sympatizanti opozičných politických prúdov. Oni na to mali iné „koridory”, a samozrejme, aj omnoho väčšie šance presadiť sa. I to bol zrejme dôvod, prečo sa mladí agráристи nepodieľali na prípravách a priebehu zjazdu mladej slovenskej inteligencie, ale v apríli 1933 si vo Zvolene zorganizovali svoj vlastný zjazd. V záverečnom dokumente

⁴⁴ / Tamže, s. 140 – 141.

z tohto zjazdu sa mladí agrárci dištancovali od postojov centralistov i autonomistov. Propagovali – súc ovplyvnení svojím politickým idolom Milanom Hodžom – iné riešenie spoločenského systému, a síce tzv. agrárnu demokraciu.⁴⁵ Podľa mladých agrárikov bolo nevyhnutné upevňovať spoluprácu stredoeurópskych krajín. V rámci reforiem vnútropolitických inštitúcií reformovať senát, odstrániť volebný súd, zjednodušiť volebný systém, administratívu a samosprávu v Č-SR. Hlásili sa k regionalistickému hnutiu a k zapojeniu väčšieho množstva mladých Slovákov do ústredných štátnych úradov v Prahe.

Ďalšou črtou života slovenskej spoločnosti na začiatku 30. rokov bolo úsilie politických strán a významných politických osobností o kooperáciu viacerých politických subjektov. Iniciatíva prichádzala naraz, a to z viacerých strán. Mnohé z týchto krokov na hľadanie politických partnerov boli však vopred odsúdené na neúspech. Narážali zvyčajne na problém, kto by mal hrať v novom politickom zoskupení vedúcu úlohu. O prvenstvo sa v slovenskom politickom živote usilovali rovnako agrárci pod vedením Milana Hodžu, ako aj ľudovci na čele s Andrejom Hlinkom. Úspešné boli pokusy o spájanie menšinových politických prúdov na Slovensku. S agrárnou stranou rokovali nezávisle od seba aj vedúci funkcionári HSLS, aj národnári. M. Hodža sklamal najmä predstaviteľov Slovenskej národnej strany. Len čo dostal sľubnú ponuku z „Hradu“ na obsadenie kresla ministra poľnohospodárstva v novej vládnej koalícii, rokovania s národnármi prerušil.⁴⁶ Národnári začali hľadať iných spojencov. Takto vzniklo predvolebné spoločenstvo, respektíve politický blok Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Slovenskej národnej strany. Napokon kooperáciu oboch spomínaných politických prúdov podporoval aj sám Hodža, ktorý mal opäť záujem udržiavať s nimi dobré kontakty, a týmto si upevňovať i vlastné politické sebavedomie a pozíciu voči partnerom v Prahe.

Predstavitelia oboch autonomistických strán (HSLS a SNS) sa zúčastnili 16. októbra 1932 na spoločnej manifestácii vo Zvolene, na ktorej prijali dokument pod názvom Zvolenský manifest.⁴⁷ Účastníci zvolenskej manifestácie sa prihlásili k myšlienke, ktorú v prejave vyslovil A. Hlinka, že si želajú byť národom nielen oslobodeným, ale aj skutočne slobodným.⁴⁸ Boli rozhodnutí bojovať s vlečúcimi sa a stále nedoriešenými, či úmyselne obchádzanými hospodársko-sociálnymi ťažkosťami slovenského obyvateľstva. (Napríklad

⁴⁵ Politika, r. III zo dňa 15. 5. 1933, č. 9. s. 97 n.

⁴⁶ Archív literatúry a umenia, Matica slovenská, Martin, fond Rázusova pozostalosť, kópia listu M. Rázusa z 22. 2. 1936.

⁴⁷ Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II diel, Bratislava 1998, s. 150 – 151.

⁴⁸ Slovenský národný archív, Bratislava, Fond Hlinkova pozostalosť, kart. 6, koncept a hodnotenie parlamentného prejavu.

neustále sa opakujúca a sústavne nerealizovaná požiadavka evidencie štátnych objednávok, pomalý postup elektrifikácie krajiny a podobne).

Najväčšou akciou oboch spojených autonomistických prúdov sa stala jubilejná oslava prvého kresťanského chrámu na území Česko-Slovenska, ktorá sa uskutočnila od 13. do 15. augusta 1933 v Nitre. Pôvodne pripravované čisto cirkevné oslavy sa počas ich priebehu za prítomnosti vládnej delegácie a približne 50 000 účastníkov z celého Slovenska zmenili na protivládnu a proticentralistickú demonštráciu sledovanú domácou i zahraničnou tlačou. Hlavným organizátorom tejto premeny osláv bol už dávno pred ich začiatkom generálny sekretariát HSLS a ďalší funkcionári tejto strany. Účastníci sprievodu, ktorý tiahol mestom, kričali heslá: „Preč s Čechmi!, Nech žije Hlinka!, My chceme slovenských profesorov, dôstojníkov, četníkov!, Preč s cenzúrou tlače!“ a podobne. Andrej Hlinka, nesený na ramenách mladými prívržencami strany, sa dostal na tribúnu a ujal sa slova. V prejave opäť kládol dôraz na autonómiu Slovenska, a po prejave prečítal a dal davom účastníkov odsúhlasiť Nitriansku rezolúciu.⁴⁹

Hlavným dôvodom, pre ktorý sa podarilo politikom HSLS zmobilizovať účastníkov jubilejných Pribinovských osláv a dostať ich do protivládneho varu, bola v prvom rade nevýslovne ťažká ekonomicko-sociálna situácia obyvateľstva na celom Slovensku. Tá poznačila nielen politickú atmosféru, ale aj každodenný život väčšiny rodín. Svoju úlohu zohrala aj nezmyselná snaha pražskej vlády a niektorých ďalších funkcionárov zasiahnuť do vopred plánovaného programu osláv (napríklad zabrániť A. Hlinkovi predniesť prejav a podobne). Autonomisti využili situáciu, najmä roztrpčenie obyvateľstva z neznesiteľných ekonomicko-sociálnych problémov vo svoj prospech. Mali záujem na proticentralistickom a protivládnom vystúpení obyvateľstva, pretože takýto hromadný, verejný prejav mohol dokumentovať aj pred zahraničím opodstatnenosť ich politického boja a programových požiadaviek za národnú svojbytnosť. No napriek značnému úsiliu pri príprave osláv nakoniec museli kriticky priznať, že Pribinovské oslavy nepriniesli pre autonomistov očakávaný efekt. Nedonútili pražskú vládu, aby ustúpila a prijala ich požiadavky, respektíve aby uznala ich rozhodujúcu pozíciu v politickom živote na Slovensku.⁵⁰ Po skončení osláv boli podané trestné oznámenia proti 98 účastníkom, ktorých obvinenili z rušenia pokoja, z porušenia zákona na ochranu republiky, pre urážky vlády, pre vykrikovanie protištátnych a šovinistických hesiel, pre účasť na tajných politických poradách, ktoré sa konali za účasti

⁴⁹ Slovák 15. 8. 1933, r. 15, č.182.

⁵⁰ Vidno to napríklad z hodnotenia jubilejných osláv v Nitre jedného z účastníkov a neskôr popredného funkcionára F. Ďurčanského, Pohľad na slovenskú politickú minulosť, Bratislava 1943, s. 201.

delegátov najpravícovejších politických strán v rovnakom čase v Nitre a podobne. Procesy proti obvineným sa vliekli niekoľko rokov.

Kladným dôsledkom Pribinovských osláv bolo to, že donútili slovenských provládných politikov, aby sa po dlhoročných beznádejných pokusoch o spoluprácu opäť stretli a spoločne začali konať na prospech Slovenska. Na schôdzi v Prahe 13. septembra 1933 prijali pozvanie slovenských agrárnikov ich partneri: predstavitelia česko-slovenskej sociálnodemokratickej, česko-slovenskej ľudovej, národno-socialistickej a národno-demokratickej strany na Slovensku. Na schôdzi si založili Akčný výbor koaličných strán.⁵¹ V rozbere aktuálnej situácie na Slovensku sa sústredili predovšetkým na to, akými spôsobmi treba pristúpiť k riešeniu celého kľbka problémov, ktoré sa skrývalo pod pojmom „slovenská otázka“. Účastníci porady sa vopred dohodli na tom, že výsledky svojho rokovania nezverejnia ani v kruhu blízkych spolupracovníkov svojich vlastných strán.

Hlavný prejav na porade predniesol Milan Hodža, ktorý sa usiloval odpovedať na otázky: „Prečo vlastne ľudáci môžu štváť? Prečo štváním získavajú podporu u obyvateľstva?“ V hľadaní odpovedí prízvukoval, že korene „obľúbenosti“ HSLS vidí predovšetkým v zlej ekonomicko-sociálnej situácii slovenského obyvateľstva. Svojou víziou autonómie dodávala – podľa Hodžu – ľudová strana nádej a perspektívu svojim spoluobčanom. Tvrdila im, že existuje možnosť radikálnej zmeny ich ťažkého osudu. Živila v nich vieru, že zmenou štátoprávnych vzťahov v Č-SR a získaním významných politických pozícií do rúk stúpcov HSLS sa situácia na Slovensku zmení. V prejave Hodža okrem iného povedal: „Je nepochybné, že Slovensko sa nedá trvale pacifikovať četníctvom... Navrhujem preto: utvoríme prímerie a súčinnosť. Energiu nevyužívajme na boj vzájomný a stvoríme podmienky na kooperáciu“.⁵² M. Hodža sa snažil aktivizovať účastníkov pražskej porady k tomu, aby spoločne vypracovali sociálno-ekonomický program pre Slovensko a sústredili sa všetkými cestami na jeho splnenie.

Výsledkom porady bolo, že vznikol projekt najaktuálnejších úloh, ktorých splnenie malo uľahčiť život obyvateľom Slovenska. Dôležité však bola najmä tá skutočnosť, že politická reprezentácia, ktorá za ním stála, podchytila k realizácii tohto programu aj slovenskú administratívu, hlavne pracovníkov Krajského úradu, národohospodárov a prívržencov regionalistického hnutia. Akčný výbor koaličných strán sa schádzal príležitostne do októbra 1938. Mal zásluhu na tom, že si česko-slovenská vláda a parlament nakoniec osvojili ich

⁵¹ Zápisnica z tejto porady sa nachádza v dvoch archívoch: Archív ústavu T.G. Masaryka, Praha, Kart. 136/3, tiež Literárny archív Matice slovenskej, Pozostalosť Dr. M. Hodžu, č. 173 V 16., Bartlová A. Dr. Milan Hodža a politické strany na Slovensku (1918 – 1938), in zborník *Moderní dějiny*, r. 7, Praha 1999, s. 9 – 29.

⁵² / Tamže.

návrh na rozšírenie kompetencií celoslovenských krajinských inštitúcií a rešpektovali aj niektoré ďalšie potrebné kroky, ktoré prispievali k riešeniu problémov na Slovensku.

Slovenským koalíčným politikom sa vytvorili prajnejšie podmienky pri presadzovaní slovenských požiadaviek aj preto, že tlak medzinárodných udalostí v druhej polovici 30. rokov spôsobil, že sa zo Slovenska stávalo čoraz významnejšie strategické územie. Vláda a české podnikateľské kruhy pochopili tento vývin a investovali, respektíve vo väčšej miere podporili investície na Slovensku. Týmto prispeli k očakávanému rastu pracovných príležitostí a k výstavbe nielen niektorých pozoruhodných priemyselných objektov, ale aj k premene celých oblastí. (Napríklad sa začala výstavba sústavy vodných elektrární na Váhu a tým aj elektrifikácia Slovenska, ako aj výstavba niektorých závodov ťažkého a spotrebného priemyslu. Podnikateľskými aktivitami firmy BAŤA sa od základu zmenil charakter niektorých slovenských lokalít a podobne).

Dôležitým meradlom rozloženia a akcieschopnosti politických prúdov, v čase doznievania hospodárskej krízy, boli parlamentné voľby v máji 1935. Už počas nesmierne vyostrenej predvolebnej kampane bolo zrejmé, že nepôjde o bežné politické meranie síl. Vláda „širokej koalície“ na čele s agrárnikom Jánom Malypetrom v nich zaznamenala značné straty. V celoštátnom meradle relatívne stratili voličské hlasy všetky koalíčné politické strany. (Napríklad agrárici klesli z 15,0 % na 14,3 %, sociálni demokrati z 13,0 % na 12,6 %.) Pozoruhodný úspech však zaznamenali nemecké aktivistické strany, ktorých veľká časť hlasov pripadla zjednotenej, národne orientovanej Sudetskonemeckej strane Konráda Henleina so ziskom 15,2 % hlasov.⁵³

Rozdielne výsledky však zaznamenali politické strany v jednotlivých krajinách (zemiach) Č-SR. V Čechách si politické strany rozdelili relatívne rovnomerne svojich prívržencov: agrárici získali 12,7 % hlasov, sociálni demokrati 12,9 %, národní socialisti 11,6 %, Národné zjednotenie 7,6 %, živnostníci 6,1 %, česko-slovenskí ľudovci 6,0 % a KSČ 9,0 %. Henleinova strana so svojimi 21,5 % jednoznačne vyčnievala medzi česko-slovenskými i nemeckými stranami.⁵⁴

Aj v Moravsko-sliezskej krajine sa hlasy voličov rozdelili pomerne rovnomerne s tým rozdielom, že sa na prvom mieste ocitla česko-slovenská ľudová strana s 15,6 % hlasov pred henleinovcami s 14,9 %, agrárnikmi s 14,2 % a sociálnymi demokratmi s 13,3 % hlasov.

⁵³ Kárník Z., České země v éře první republiky (1918 – 1938), díl III, Praha 2002, s. 498, tiež Dějiny Československa od roku 1918 do roku 1945, Praha 1967, s.212, tiež Horváth P, Průručka hospodárskej štatistiky Slovenska, Bratislava 1935, s. 177.

⁵⁴ Porov. Kárník Z. , c.d. s.497.

Na Slovensku jednoznačne zvíťazil autonomistický blok HSLŠ a SNS, podporený ešte rusínskou a poľskou menšinovou stranou s 30,1 %, za ktorým nasledovali vládni agrárci so 17,6 % a opozičná koalícia maďarsko–nemeckých strán so 14,1 %.⁵⁵ Väčšie percento hlasov než ich súdruhovia v Čechách získali aj vďaka menšinovým voličom komunisti – 13,0 %. Päťicu najsilnejších volebných subjektov na Slovensku doplnili vládni sociálni demokrati s 11,3 % hlasov.⁵⁶ Všetky ostatné strany na Slovensku (zvyčajne filiálky pôvodne českých alebo nemeckých strán so sídlom v Česku) veľmi výrazne zaostali za uvedenou päťicou. Poslanecký mandát získali len vďaka tomu, že im ho prideliťa stranícka centrála. Slovensko opäť volilo opozične – proticentralisticky, čo však neznamenalo, že hlasovalo proti republike, pretože väčšina opozičných síl (ľudovci, národnári a komunisti) stála v tom čase na pročeško-slovenských pozíciách.

Novú, svoju tretiu vládu, zostavil po voľbách opäť J. Malypetr pomerne rýchlo a v takmer rovnakej zostave, ako bol predchádzajúci vládny kabinet. Stratené mandáty vládnej koalície doplnil nový koaličný partner – živnostnícka strana. Malypetrovu vládu však už v novembri 1935 vystriedala vláda – prvýkrát vedená na tomto poste Slovákom – Milanom Hodžom.

Parlamentné voľby v máji 1935 v Č-SR stali sa predovšetkým signálom víťazného nástupu nacionalistickej Sudetskonemeckej strany vedenej K. Henleinom, ale aj dlhodobo v historiografii zamlčevanou prehrou „Hradu“ a s ním spätých koaličných politických strán. Výsledky týchto mimoriadne dôležitých volieb, označovaných historiografiou ako súboj o demokratické zriadenie republiky, v skutočnosti poodhalili závoj iba ťažko zakrývajúci množstvo vnúropolitických problémov česko-slovenského štátu, ktoré bolo potrebné riešiť ešte v 20. rokoch. V období 30. rokov, v čase vyostrených medzinárodných vzťahov a zdevastovaného svetového hospodárstva, už zrejme bolo na ich odstránenie veľmi neskoro.

Vývoj politickej situácie na Slovensku v rokoch 1929 – 1935 bol dôkazom toho, že slovenský národ sa v prvom desaťročí existencie Č-SR politicky doformoval – predovšetkým svojim národným uvedomením. Zásľuhu na tomto vývoji malo najmä školstvo, ale aj osvetové inštitúcie, štátne a samosprávne inštitúcie, ako aj slovenské politické strany. Vyrástla nová,

⁵⁵ Bartlová A., Účasť HSLŠ na politickom vývoji Slovenska (1930 – 1938), publikovaný rukopis kandidátskej práce, Bratislava 1972, s. 155, ktorý bol zošrotovaný,

⁵⁶ Kárník Z., České země v éře první republiky (1918 – 1938), díel II., Praha 2002, s. 498, tiež P. Horváth, Příručka hospodárskej štatistiky Slovenska, Bratislava 1935, s.177 a Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935, Čs. Statistika, Svazek 134, řada I., Volby, Sešit 5, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 34 – 35.

mladá inteligencia, ktorá kvalifikovane prezentovala svoje názory na najdôležitejšie otázky Slovenska. Po prvý raz v slovenských dejinách sa vytvárala početnejšia vrstva slovenskej národne uvedomelej elity, ktorá mohla počítať s podporou vlastných národohospodárov, ako aj s vlastnou politickou reprezentáciou na vysokých štátnych postoch.

Začiatok 30. rokov priniesol zrod a formovanie nových koncepcií na riešenie veľkého klobka problémov, ktoré sa zjednodušene nazývalo „slovenskou otázkou“. Na rozdiel od predchádzajúcich čias už o týchto problémoch nerozmýšľali iba jednotlivci, ale celé skupiny vzdelaných ľudí z viacerých generácií. Doba však nepriala evolučnému, prirodzenému vývoju, ktorý by umožnil postupnú realizáciu týchto koncepcií.

Resumé

Život obyvateľstva na Slovensku, práve tak ako v iných krajinách, poznačila na prelome 20. a 30. svetová hospodárska kríza. Jej vznik sa síce spája s krachom na newyorskej burze v októbri 1929, ale prvé krízové príznaky národohospodári zaznačili už niekoľko rokov vopred. Na Slovensku, kde sa väčšina obyvateľov živila poľnohospodárstvom, priniesla najničivejšie následky agrárna kríza. Jej sprievodným vari najcitlivejším znakom bol mimoriadny nárast nezamestnanosti. Pre slovenskú ekonomiku bolo pritom typické, že ani v čase dočasnej hospodárskej konjunktúry na konci 20. rokov, sa zamestnanosť slovenského priemyslu nedostala na predvojnovú úroveň a preľudnené dediny, so svojimi úzkymi pásikmi polí nedokázali absorbovať prebytok ponúkaných pracovných síl. Kríza priniesla nielen zbedačenie, ale vyvolávala tiež strach a beznádej u väčšina obyvateľstva. Stala sa zdrojom tisícok exekúcií a konkurzov, v ktorých roľnícke mnohodedné rodiny strácali doslova strechu nad hlavou. Boj s následkami krízy zahájili v celom štáte rôzne inštitúcie, počnúc vládou, parlamentom, záujmovými profesionálnymi združeniami až po „mladistvý“ Krajský úrad, ktorý krátko predtým začal činnosť a nemal ešte ani dostatok finančných prostriedkov ani skúsených odborníkov na riešenie takých mimoriadne vážnych problémov. Zákonné normy, resp. úpravy predchádzajúcich ekonomicko-sociálnych zákonov, ktoré navrhla vláda na likvidáciu sociálnych ťažkostí, sa v situácii na Slovensku nedali realizovať, pretože neboli vytvorené základné podmienky, ktoré by umožňovali uskutočnenie nových protikrízových opatrení. Kritikom beznádejnej situácie boli nielen opozičné politické strany, ktoré si stali na čelo búrlivých politických protivládnych hnutí, ale predovšetkým mladá generácia. Napokon i predstavitelia slovenských krídel vládnych celoštátne organizovaných strán boli prinútení

konštatovať, že riešiť na Slovensku krízu len s pomocou žandárske zastrašovania nie je možné. Konečne radikálnejšie pristupovali aj k hľadaniu východísk z vleklých, vládou dovtedy obchádzaných, páčivých ekonomických problémov Slovenska.